

ਕਵਿ ਦਰਸ਼ਨ ਰਚਿਤ
ਵਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੀ

ਸੰਪਾਦਕ—
ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਐਮ. ਏ.
ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਐਂਡ ਆਰਕਾਈਵਜ਼
ਪਟਿਆਲਾ

ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੧੯੫੧
੪੮੩ ਗੁ: ਨਾ:

Kirpal Singh.

Khalsa College,
Amritsar.

ਕਵਿ ਦਰਸ਼ਨ ਰਚਿਤ
ਵਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੀ

ਸੰਪਾਦਕ—
ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਐਮ. ਏ.
ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਔਫ਼ ਆਰਕਾਈਵਜ਼
ਪਟਿਆਲਾ

ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੧੯੫੧
੪੯੩ ਗੁ: ਨਾ:

ਭੇਟਾ ॥)

1875

ਵਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੀ

ਆਰੰਭਕ ਸ਼ਬਦ

ਇਹ 'ਵਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੀ' ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 'ਵਾਰ ਕਾਨੂ ਕੰਸ ਕੀ', 'ਪ੍ਰੇਮ ਰਾਧੇ ਕਿਸ਼ਨ ਕਾ', 'ਸਾਖੀ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੀ', 'ਗਰਭ ਗੀਤਾ' 'ਬਾਰਾ-ਮਾਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ' 'ਮੌਜਲ ਸਿੰਧ ਗ੍ਰੰਥ ਕਿੱਸਾ ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਂਵਾਲ ਦਾ' ਕਵਿ ਹਾਸ਼ਮ ਕ੍ਰਿਤ, ਆਦਿ ਕੁਝ ਹੋਰ ਭੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

'ਵਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੀ' ਇਕ ਅਦੁਤੀ ਲਿਖਤ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅਦੁਤੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕਾਪੀ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਕਰਕੇ ਭੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਮਕਾਲੀ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਤਨਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੋਥੀ 'ਬੰਸਾਵਲੀ-ਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ' ਦੇ ਚੌਧਵੇਂ ਚਰਣ ਵਿਚ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਇਤਨਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ। ਇਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖੀਂ-ਡਿਠੀਆਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸੁਣੀਆਂ ਹਨ, ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਲਾ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇੱਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਸੁਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਖੁਦ ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ। ਉਸ ਨੇ "ਸੰਮਤ ਅਠਰਾਂ ਸੌ ਛੱਤੀ ਬੀਤੇ ਭੋਗ ਪੋਥੀ ਦਾ ਪਾਇਆ" ਅਤੇ "ਅਸੂ ਸੁਦੀ ਇਕਾਦਸੀ ਇਹ ਪੋਥੀ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ" ਜਦ ਕਿ "ਸਨ ਹਿਜਰੀ ਯਾਰਾਂ ਸੌ ਚੌਰਾਨਵੇਂ ਭਏ" ਸਨ। ਸੰਮਤ ੧੮੩੬ ਬਿਕਰਮੀ, ੧੦ ਅਪ੍ਰੈਲ ਸੰਨ ੧੭੭੯ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਆਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ੮ ਅਪ੍ਰੈਲ ਸੰਨ ੧੭੮੦ ਨੂੰ ਬੀਤ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ੯ ਅਪ੍ਰੈਲ ਸੰਨ ੧੭੮੦ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਸੰਮਤ ੧੮੩੭ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ੧੧੯੪ ਹਿਜਰੀ ੧੧ ਜਨਵਰੀ ਸੰਨ ੧੭੮੦ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ

ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸਨ ੧੧੯੪ ਹਿਜਰੀ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਥਿਤ 'ਅਸ ਸੁਦੀ ਇਕਾਦਸੀ' ਸਨ ੧੭੮੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਹੀ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੋ ੯ ਅਕਤੂਬਰ ਸੰਨ ੧੭੮੦ ਨੂੰ ਬੈਠਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮੇ ਦੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ੯ ਅਕਤੂਬਰ ਸੰਨ ੧੭੮੦ ਨਿਯਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਮਰ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਡੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਉਹ ਬੰਸਾਵਲੀ-ਨਾਮੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

“ਸੱਤਰ ਬਰਸ ਸੋਧ ਮੈਂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਹ ਕਥਾ ਬਣਾਈ”

ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਮਤ ਮਹੀਨਾ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਈ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੭੮੮ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ।

“ਸੰਮਤ ਸਤਾਰਾਂ ਸੈ ਅਠਾਸੀ ਜਬ ਗਏ ।

ਤਬ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਈ ਜੀ ਸੁਰਪੁਰ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਤੇ ਭਏ ।”

ਰਾਇ ਚਤਰਮਨਿ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਚਹਾਰ ਗੁਲਸ਼ਨ' ਵਿਚ (ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਸੰਨ ੧੧੭੩ ਹਿਜਰੀ, ਸੰਨ ੧੭੫੯-੬੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਮੁਕਾਈ ਸੀ) ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਇਕ ਸਾਲ ਬਾਦ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਈ ਨੇ ਚਲਾਣਾ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦਾ ਚਲਾਣਾ ਸੰਮਤ ੧੭੮੭ ਸੰਨ ੧੭੩੦ ਈ: ਬਣਦਾ ਹੈ । (ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼' ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੮੦੪ ਬਿਕਰਮੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਨ ੧੭੪੭ ਈਸਵੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਬੈਠਦਾ ਹੈ) ।

ਜੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਈ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੭੮੮ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਏ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਾਕਿਆਤ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਭੀ ਸਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸੰਮਤ ੧੭੮੯-੯੦ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਨਹੀਂ । ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਦਾਸਿਆ ਜਾਏਗਾ ।

‘ਵਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੀ’ ਵਿਚ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੭੬੬

ਬਿਕਰਮੀ ਰਾਜ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹੀ, ਅਤੇ ਕਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਦਾ ਦਿਨ
ਬੈਸਾਖੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਕਵੀ ਤੀਸਰੇ ਤੇ ਚੌਥੇ ਬੰਦਾਂ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—

ਸੰਮਤ ਸਤਾਰਾ ਸੈ ਛਿਆਠਿ ਰਾਜ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹੀ 1709
ਚਕੁ ਗੁਰੂ ਕਾ ਘਰੁ ਨਾਨਕ ਕਾ ਦਿਨੁ ਦਿਨੁ ਕਲਾ ਸਵਾਈ ॥੩॥

...
ਸਹਲ ਕੰਮ ਥੋਂ ਕਾਵਸ ਉੱਠੀ ਕੀ ਬਾਬਤਿ ਤਰਕਾਰੀ
ਦਿਨ ਬੈਸਾਖੀ ਤੂਤ ਝੜਾਏ ਖੋਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਖਾਰੀ ॥ ੪ ॥

ਸੰਮਤ ੧੭੬੬ ਦੀ ਬੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ੨੯ ਮਾਰਚ ਸਨ
੧੭੦੯ ਈਸਵੀ ਸੀ ।

ਇਹ ਤਾਰੀਖ ਠੀਕ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜ
੨੨ ਅਪ੍ਰੈਲ ਸਨ ੧੭੦੭ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋ ਕੇ—ਜਦ ਕਿ
ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ੨੦ ਫਰਵਰੀ ਸਨ ੧੭੦੭
ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਲਾਹੌਰ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ—੧੭ ਫਰਵਰੀ
ਸਨ ੧੭੧੨ ਈਸਵੀ ਤੱਕ ਸੀ, ਜਦ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਲਾਹੌਰ
ਹੋਈ ਸੀ ।

ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਇਸ ਜੰਗ ਤੇ ਫਤਹ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਜੈਪੁਰ-ਰਾਜ ਦੀਆਂ
ਖ਼ਬਰਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਆਇਆ ਹੈ । ੨੯ ਰਬੱੀ ਅਵਲ ੧੧੨੨ ਹਿਜਰੀ
(੧੯ ਜੇਠ ੧੭੬੭ ਬਿ:) ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ, ਜਦੋਂ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੱਖਣੋਂ ਮੁੜ ਕੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਵਿੱਚ 'ਟੋਡੇ' ਪੜਾਉ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ;
ਤਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਪੁਰ 'ਖਾਲਸਾ-ਸਿੱਖਾਂ' ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਬਿਆਨ
ਕਰਦਿਆਂ, ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ, ਕਿ—

“ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੱਲੁਕਾ ਪਰਗਣਾਂ ਪੱਟੀ ਵਿਚ, 'ਚੱਕ'
ਪਿੰਡ—ਜੋ 'ਗੁਰੂ-ਦੱਕ' ਕਰ ਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ—ਜੁੱਧ ਦਾ ਅਉਸਰ
ਬਣਿਆ । 'ਖਾਲਸਾ-ਸਿੱਖ' ਜਿੱਤ ਗਏ । ਲਾਹੌਰ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜੀ
ਗਈ ਜਮਏਂਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਨਾਂ ਪਾ ਸਕੀ । (ਸਗੋਂ) ਉਹ
ਜਾਲੰਧਰ ਵੱਲ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਉੱਤੇ ਛਾ ਗਏ, ਤੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ
ਕਰਨ ਡਹਿ ਪਏ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੰਗਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੇ
ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਭੇਜੀਆਂ । ਭਾਵੀ ਵੱਸ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ
ਭੀ ਮਾਰੇ ਗਏ । ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੇ ਚੁੰਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ

੪.

ਪੁੱਤ੍ਰ ਮਾਰ ਘੱਤੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ (ਸਿੱਖ) ਉਸ ਨਾਲ ਦਿਲੀ-ਵੈਰ ਰਖਦੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਸਬੱਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤੱਲੁਕੇ ਅੰਦਰ ਰੋਲਾ ਤੇ ਅਫੜਾ ਤਫੜੀ ਮਚ ਗਈ ਹੈ । (ਲੇਕਿਨ) ਉਹ ਹਾਲਾਂ ਤੱਕ ਧਨ ਤੇ ਜਨ ਦੇ ਜੋਰ, ਆਪ ਸੀਰੰਦ ਵਿੱਚ ਡਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ... ”

ਇਕ ਹੋਰ ਗਵਾਹੀ ਇਸ ਤਾਰੀਖ (ਬੈਸਾਖੀ ੧੭੬੬) ਦੇ ਠੀਕ ਹੋਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਾਜ਼ਮ ਦਾ ਨਾਮ ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਠੀਕ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਜਹਾਂਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੇਲੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਨਾਜ਼ਮ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖਾਨ ਸੀ ਤੇ ਫੱਰਖਸੀਅਰ, ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੇਲੇ ਅਬਦੁੱਸਮੱਦ ਖਾਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਪੋਤਰੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ, ਯਹਈਆ ਖਾਨ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਖਾਨ ਸਨ । ਚੂਹੜ ਮੱਲ ਓਹਰੀ ਵੱਲੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਾਰੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—

ਲਾਹਾਨੂਰ ਉਠਿ ਚਲਿਆ ਸੰਗ ਲੈਂਦਾ ਸੈ ਭਾਈ ।

ਜਾਹਿ ਕਰਿ ਕੂਕੇ ਅਸਲਮ ਖਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸਿੰਘਾਂ ਮੰਦੀ ਚਾਈ । ੮ ।

* * * * *

ਚੂਹੜ ਬਹੁਤ ਹਿਮਾਇਤ ਆਂਦੀ ਕੁਝ ਮੁੱਲਾਂ ਕੁਝ ਕਾਜੀ ।

ਕੂਕੇ ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸਿੰਘਾਂ ਮੰਦੀ ਸਾਜੀ । ੧੩ ।

ਫੇਰ,

ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਪਰਵਾਨਾ ਭੇਜਿਆ ਸਭ ਜਮਾਤ ਬੁਲਾਈ ।

ਦੇਵਾ ਜੱਟ ਸ਼ਤਾਬ ਬੁਲਾਇਓ ਢਿਲਿ ਨਾ ਕਰਹੋ ਭਾਈ । ੨੯ ।

ਇਕ ਥਾਂ ਹੋਰ,

ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਦੇ ਹੋਈ ਜਮੀਅਤਿ ਫਿਰਿ ਜਾਇ ਸੱਡੀ ਲੁਕਾਈ ।

ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਖ ਮੁਸੱਦੀ ਕੀਏ ਇਕੱਠੇ ਅਰਜ਼ ਹਜੂਰ ਲਿਖਾਈ । ੪੪ ।

* * * * *

ਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਲਿਖੀ ਕਿਤਾਬਤ ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਦੇ ਤਾਈਂ । ੪੫ ।

ਬੰਸਾਵਲੀ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਭੀ ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਦਾ ਨਾਜ਼ਮ ਹੋਣਾ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚੌਧਵੇਂ ਚਰਨ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—

ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬਾ ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਚੜ੍ਹਿਆ ।

ਆਇ ਸਿੱਖਾਂ ਕਿਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁਧ ਪੜਿਆ । ੨੪ ।

* * * * *

ਹਰਸਾ ਮਾਰਿਆ, ਦੇਵਾ ਨੱਠਾ, ਅਸਲਾਂ ਗਈ ਲਹੌਰ ।

ਖੰਡਾ ਜ਼ੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਭ ਕੋਈ ਆਖੇ । ੨੭ ।

‘ਅਸਲਮ ਖਾਨ’ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ‘ਬੰਸਾਵਲੀ-ਨਾਮੇ’ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਣਦੀ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦਾ; ਅਤੇ ‘ਵਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੀ’ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਨਾਲ ਸੁਤੇ ਸਿੱਧ ਹੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ‘ਵਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੀ’ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਸੰਮਤ ੧੭੬੬ ਬਿਕਰਮੀ (ਸਨ ੧੭੦੯ ਈਸਵੀ) ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ ।

ਆਪਣੀ ਪੋਥੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਦੇ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਤੇ ਹੇਠ ਉੱਪਰ ਹੋ ਜਾਣ ਨੂੰ ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਆਪ ਭੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ:—

“ਪੌੜੀਆਂ ਅੰਗ ਭੁਲੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਸਮਝ ਲਿਖਣੇ ਪੜ੍ਹਨੇ,
ਭਾਜੜ ਵਿਚ ਨੀਂਗਰਾਂ ਪਾੜੀ ਹੈ, ਸੋ ਜੋੜੀ ਹੈ ।”

ਇਸ ਲਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਠੀਕ ਹੀ ਰੱਖੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਭਾਜੜਾਂ ਸਮੇਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪਾੜਨ ਪਿਛੋਂ ਪੋਥੀ ਮੁੜ ਜੋੜਨ ਵੇਲੇ ਵਰਕੇ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਲੜੀ ਠੀਕ ਨਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ । ਕੁਝ ਭੀ ਹੋਵੇ, ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਸ ਵੇਲੇ ‘ਵਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੀ’ ਇਕ ਅਦੁਤੀ ਤੇ ਅਮੋਲਕ ਲਿਖਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇਕ ਗੁਆਚੀ ਕੜੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜੋੜ ਦਿਤਾ ਹੈ ।

ਵਾਰ ਦਾ ਕਰਤਾ—

ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਵੀ ‘ਦਰਸ਼ਨ’ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਰ ਬੰਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਵਾਰ ਵਿਚ ਹੋਰ

੬.

ਕਿਧਰੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਬਤ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ 'ਦਰਸ਼ਨ' ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ ਜਾਂ ਤਖੱਲੁਸ, ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅੱਗਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਕਿੱਥੋਂ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਪੁਰਾਤਨ ਰੀਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਵਾਰ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਕੋਈ ਧਾਰਮਕ ਮੰਗਲਾ-ਚਰਨ ਭੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕੇ ਕਿ ਉਹ ਸਿਖ ਸੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ। ਤੀਸਰੇ ਬੰਦ ਵਿਚ 'ਅੱਬਲ ਨਾਮ ਮੱਚੇ ਸਾਹਿਬ ਕਾ' ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਂਝਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਅਸਰ ਉਸ ਪਰ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਜੰਮ-ਪਲ ਜਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਦੁਆਬੀਆ ਤੇ ਮੜੈਲ ਭੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਰਾਵੀਓਂ ਪਾਰ ਦਾ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਬਨਾਓਂ ਪਾਰ ਦਾ ਜਾ ਦੱਖਣੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੀ ਹੋਵੇ। 'ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਅਕਾਬਰ ਮਾਰੇ', 'ਸਿੰਘਾਂ ਖਬਰ ਨਾ ਕਾਈ', 'ਜਾਸਨਿ ਕਿਹੜੀ ਜਾਈ' 'ਕਿਆ ਪਰਵਾਹ ਤਿਨਾ ਕੂ' ਤੇ 'ਸੱਡੀ' ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਲਹਿੰਦੇ ਦਾ ਅਸਰ ਪਰਤੱਖ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਸਤਾਈਵੇਂ ਬੰਦ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ 'ਬ' ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਹੋਏ 'ਬਡੇ ਬਡੇ' ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਸ਼ਾਇਦ ਹੋਸ਼ਿਆਰਪੁਰ-ਖਾਨਪੁਰ ਦੇ ਲਾਜ਼ੇ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਅਸਰ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਦੁਆਬੀਆ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਅਗਲੀ ਸਤਰ ਵਿਚ ਲਿਖੇ 'ਵਡੇ ਵਡੇ ਵਰਿਆਮ' ਨੇ ਇਹ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਵਾਰ ਦੇ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਜਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਗਲਤੀ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਦੁਆਬੀਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਹੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ।

ਲਿਖਣ ਦਾ ਸਮਾਂ—

ਜਿਵੇਂ ਪਿਛੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਇਸ ਝਗੜੇ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬਿਸਾਖ—ਸੰਮਤ ੧੭੬੬ ਬਿਕਰਮੀ (੨੯ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੭੦੯ ਈ.) ਨੂੰ ਬੱਝਾ, ਤੇ ਬਾਕੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਭੀ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਸੰਨ ੧੭੦੯ ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਾਪਰ ਗਈਆਂ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਾਰ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦੋ ਬੰਦਾਂ ਵਿਚ, ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਸੂਬੇਦਾਰ ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਭੇੜਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀਆਂ,

ਮੁਲਖੱਈਏ ਅਤੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਈਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਧ ਰਹੇ ਹੋਸਲਿਆਂ ਤੇ ਤਾਕਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਜੁਆਬ ਵਿਚ ਆਈ ਕਿਤਾਬਤ (ਚਿੱਠੀ) ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ—

ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਅਕਾਬਰ ਮਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਸਭ ਲੁਕਾਈ ।
ਲਾਹਾਨੂਰ ਦੇ ਦੇਖ ਮੁਸੱਦੀ ਸਭਨਾਂ ਉਂਧੀ ਆਈ ।
ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਦੇ ਹੋਈ ਜਮੀਅਤ ਫਿਰਿ ਜਾਇ ਸਡੀ ਲੁਕਾਈ ।
ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਖ ਮੁਸੱਦੀ ਕੀਏ ਇਕੱਠੇ ਅਰਜ ਹਜੂਰ ਲਿਖਾਈ ॥੪੪॥

ਤੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ -

ਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦੁਰ ਕਿਤਾਬਤ ਲਿੱਖੀ ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਦੇ ਤਾਂਈ
ਅਕਲ ਤੁਮਾਰੀ ਖੋਈ
ਘਰ ਨਾਨਕ ਕਾ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦੀ ਤਿਸੁ ਪਹਿ ਤੇਗੁ ਉਠਾਈ ।
ਕਹੁ ਜੀ ਦਰਸ਼ਨ ਸਦਾ ਸਦਾ ਹਹਿ ਪੀਰੀ ਮੀਰੀ ਘਰਿ
ਨਾਨਕ ਦੇ ਆਈ । ੪੫ ॥

ਇਸ ਨਾਲ 'ਵਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੀ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋਈ' ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਲੜਾਈ ਫਸਾਦ ਖੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਾਲ ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਧੁੰਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਾਈਆਂ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕੋਈ ਤੌਖਲਾ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ । ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਾਲ ਤੱਕ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਹੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਹੀ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮੇਲ ਤੇ ਸੰਗ ਦੇ ਕਾਰਣ ਉਸ ਪਰ "ਪੀਰੀ ਮੀਰੀ ਘਰਿ ਨਾਨਕ ਦੇ ਆਈ" ਦਾ ਤਾਜ਼ਾ ਪਿਆ ਝਲਕਾਰਾ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ੭ ਅਕਤੂਬਰ ਸੰਨ ੧੭੦੮ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਨੰਦੇੜ ਸ਼ਹਿਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ ਸਨ । ਇਸ ਤੋਂ ਪੌਣੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਬਾਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਹ ਕਲਾ ਖੜੀ ਹੋਈ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ

੮.

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਪਿੱਛੋਂ ੨੬ ਨਵੰਬਰ ਸੰਨ ੧੭੦੯ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਸਮਾਣਾ ਸੋਧਿਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਬਾਦ ਮਈ ੧੭੧੦ ਵਿਚ ਸਰਹਿੰਦ ਮਾਰੀ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਰਹਿੰਦ ਵਲੋਂ ਭੇਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਖਬਰਾਂ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦੱਖਣੋਂ ਮੁੜਦੇ ਅਜਮੇਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਪੁੱਜੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਲੋਹਾ-ਲਾਖਾ ਹੋਇਆ ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰਦਾ ਇਕ ਤਕੜੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਚੜ੍ਹ ਤੁਰਿਆ । ਇਹ ਗੱਲ ਬਿਸਾਖੀ ਸੰਮਤ ੧੭੬੬ ਬਿਕਰਮੀ (੨੯ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੭੦੯ ਈਸਵੀ) ਤੋਂ ੧੩-੧੪ ਮਹੀਨੇ ਬਾਦ ਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਮਾਝੇ ਤੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਭੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਆ ਰਲੇ ਸਨ ਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਾਜ-ਰੋਲਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਾਰੇ ਮਾਤਰ ਭੀ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਲਈ ਅਨੁਮਾਨ ਇਹੋ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਾਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲਿਖੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਸੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੰਮਤ ੧੭੬੬ (ਸੰਨ ੧੭੦੯ ਈਸਵੀ) ਦੇ ਲਾਗੇ ਸ਼ਾਗੇ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ । ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਵਾਰ ਇਸ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਹੋਈਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਹੀ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਵਾਰ ਦਾ ਸਾਰ—

ਸੰਮਤ ੧੭੬੬ ਬਿਕਰਮੀ ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ (੨੯ ਮਾਰਚ ੧੭੦੯ ਈਸਵੀ) ਦਾ ਮੇਲਾ ਵੇਖਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਫਿਰਦੇ ਫਿਰਾਂਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਬਾਗਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਨਿਕਲੇ । ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇਕ ਧੜੀਏ (ਹਟਵਾਣੀਏ) ਚੂਹੜ ਮੱਲ ਓਹਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਗ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਤੂਤ ਮੰਗਾਏ । ਓਥੇ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਭੀ ਕੁਝ ਤੂਤ ਮੁੱਲ ਮੰਗੇ* । ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਬੋਲ-ਵਿਗਾੜ ਹੋ ਪਿਆ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਖਾਰੀ ਖੋਹ ਲਈ । ਚੂਹੜ ਮੱਲ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਕੋਈ ਤਕੜਾ ਧਨਾਢ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਧਨ ਦੌਲਤ ਦੀ ਹੈਂਕੜ ਵਿਚ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਹੇਠ ਨਹੀਂ

*ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ, 'ਬੰਸਾਵਲੀ-ਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ' ।

ਸੀ ਲਿਆਉਂਦਾ। ਇਕ ਦਮੜੀ ਦੇ ਤੂਤਾਂ ਦੀ ਨਿਗੂਣੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਮਨ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮੰਦ-ਭਾਵ ਦੀ ਜ਼ਿਦ ਕੱਢਣ ਜਾਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕ ਰਾਜਸੀ ਉਪਦਰ ਚਾ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਕੱਢਣ ਦਾ ਦਾਈਆ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਰਾਜ ਅੰਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਪੁਤਰ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹਾਕਮ (ਨਾਇਬ ਸੂਬੇਦਾਰ) ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਸੀ।

ਚੂਹੜ ਮੱਲ ਨੇ ਆਪਣਾ ਭਾਈਚਾਰਾ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪਕਾ ਕੇ ਕੁਝ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਲਏ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਦੀ ਕਚਿਹਰੀ ਨਾਲਿਸ਼ ਜਾ ਕੀਤੀ। ਓਥੋਂ ਕੁਝ ਸਰਕਾਰੀ ਅਹਿਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਕੀਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਧੜੀਆਂ ਸਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਵਕੀਲ ਹੀ ਕੈਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਲਾਹੌਰ ਦਿਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਛੁਡਾ ਲਿਆ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਚੂਹੜ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਕਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਚੂਹੜ ਨੇ ਮੁੱਲਾਂ ਤੇ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਨਾਲ ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਦਦ ਤੇ ਖੜਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪਰਵਾਨੇ ਲੈ ਕੇ ਪੱਟੀ ਦੇ ਅਮੀਨ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਆਸ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਇਆ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਮਾਰ ਕੱਢਣ ਦੀਆਂ ਸੋਹਾਂ ਖਾਣ ਤੇ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਉਧਰ ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੋਂਦਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਤੇ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਚੂਹੜ ਮੱਲ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਆਸਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਮਾਰ ਕੱਢਣ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਬਣਾਈ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਾ ਚਲਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਅੰਤ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਚਾਉ ਲਈ ਭਗਉਤੀਆਂ ਚਾ ਲਈਆਂ। ਲੜਾਈ ਹੋ ਪਈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਮੋਰਚੇ ਬੱਧੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਹਿਲੇ ਹੱਲੇ ਹੀ ਦਰੜੇ ਗਏ। ਚੂਹੜ ਮੱਲ ਪਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਕੰਜੂਸ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕਿਉਂ ਕਰਨੀ ਸੀ? ਉਹ ਡਰਦਾ ਮਾਰਾ ਭੱਜ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਲੋਟੀ ਪੈ ਗਈ।

ਚੂਹੜ ਮੱਲ ਦੌੜ ਕੇ ਪੱਟੀ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਅਮੀਨ ਹਰਿ ਸਹਾਇ

ਪਾਸ ਜਾ ਕੂਕਿਆ । ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਨੇ ਮੁਲਖਈਆ ਤੇ ਛੇੜਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿੰਘਾਂ ਉਤੇ ਆ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ । ਸਿੰਘ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਸਨ । ਟਾਕਰੇ ਉਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਧਨਾਢ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਜ਼ੀ ਮੁੱਲਾਂ ਹਮਾਇਤੀ, ਪੱਟੀ ਦਾ ਅਮੀਨ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਛੇੜਾਂ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸੀ । ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨੇ ਵਧ ਕੇ ਧਾਰਮਕ ਭੇੜ ਦਾ ਰੰਗ ਫੜ ਲਿਆ । ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭੀ ਬਾਹਰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੀ ਕੁਝ ਗੁਰ-ਭਾਈਚਾਰਾ ਆ ਪੁੱਜਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਭੂਮੀ ਤੇ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪੌਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ । ਅੱਠਾਂ ਪਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵਲਗਣ ਭੀ ਖਿਚ ਲਈ । ਤਿੰਨ ਪਹਿਰ ਡਟਵੀਂ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਮੁਰੂਲ ਖੇਤ ਰਹੇ । ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਦੀਆਂ ਛੇੜਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕੀ ਖੜੋਣਾ ਸੀ, ਭੱਜ ਨਿਕਲੇ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਫਤਿਹ ਹੋਈ । ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਵਧ ਗਏ ।

ਹੁਣ ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਕੁਝ ਘਾਬਰਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਲਾਹੀਏ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਨੌਸ਼ਹਿਰਾ ਪੰਨੂਆਂ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਦੇਵੇ ਜੱਟ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ । ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਹੀ ਕਾਂਬਾ ਛਿੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਖੁਫੀਆ ਅਰਜ਼ੀ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ (ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਸੂਬੇਦਾਰ) ਦੇ ਨਾਉਂ ਲਿਖਵਾਈ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ । ਹਾਂ, ਜੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਫੌਜੀ ਮਦਦ ਤੇ ਖਜ਼ਾਨਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕ ਸਕਾਂਗਾ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਚੱਕੋਂ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ) ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦੇਵਾਂਗਾ ।

ਚਿੱਠੀ ਪੁੱਜਣ ਪਰ ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ । ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਡਰ ਨਾਲ ਝੁਰਦਾ ਜਾਵੇ । ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਮਜਲਸ ਬੁਲਾ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਮੁਰੂਲਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੇਵਾ ਜੱਟ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਣ ਦਾ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਧਰਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਰਲ ਕੇ ਮਦਦ ਦਿਓ । ਬੱਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ, ਲਾਹੌਰੋਂ ਫੌਜ, ਦਾਰੂ ਸਿੱਕੇ ਦੇ ਗੱਡੇ, ਹਾਥੀ, ਝੰਡੇ

ਤੰਬੂ ਤੇ ਹੋਰ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਸਾਮਾਨ ਆ ਪੁੱਜਾ । ਹੁਣ ਦੇਵੇ ਨੂੰ ਭੀ ਹੌਂਸਲਾ
ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਲੱਗਾ ਫੜਾਂ ਮਾਰਨ :

ਚੜ੍ਹਿਆ ਦੇਵਾ ਵੱਜਿਆ ਮਾਰੂ ਕੁਹਮਕਿ ਲੈ ਕਰਿ ਭਾਰੀ
ਅੱਗੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁੱਲਾਂ ਲੜਦੇ ਦੇਖ ਅਸਾਡੀ ਵਾਰੀ
ਦਾਰੂ ਸਿੱਕਾ ਬਹੁਤ ਮੰਗਾਹੋਂ ਕਰਸਾਂ ਬਹੁਤ ਗੁਬਾਰੀ । ੩੬ ।

ਕਈ ਜਮਾਤਾਂ ਵਾਲੇ ਮੁਗਲ, ਪਠਾਣ, ਕੁਰੈਸ਼ੀ ਤੇ ਸੱਯਦ ਭੀ
ਦੇਵੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ । ਉਧਰੋਂ ਦੇਵੇ ਨੇ
ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਭਾਈਚਾਰਾ ਬੁਲਾ ਲਿਆ, ਸਭ ਵਾਹਰਾਂ ਸੱਦ
ਲਈਆਂ ਤੇ ਮੁਲਖੱਈਆ ਭੀ ਆ ਜੁੜਿਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਤਕੜਾ
ਲਾਉ-ਲਸ਼ਕਰ ਲੈ ਕੇ ਦੇਵਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਰੁਧ ਚੜ੍ਹ
ਧਾਇਆ । ਅਰੁ ਤਿੰਨਾਂ ਕੋਹਾਂ ਤੇ ਆ ਡੇਰੇ ਪਾਏ । ਨੀਅਤ ਇਹ ਸੀ
ਕਿ ਰਾਤੀਂ ਅਨੇਰੇ ਵਿਚ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੱਢਿਆ ਜਾਏ ।
ਪਰੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਘੋਰਾ ਘੱਤ ਲਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਨਿਕਲ ਨਾ ਜਾਏ
ਤੇ ਲੱਗੀ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਵਾੜ ਝੜਨ ਤੇ ਤੋਪ ਤੇ ਤੋਪ ਦਗਣ ।

ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਣਾ
ਸੀ, ਬੰਦੇ ਭੀ ਥੋੜੇ ਸਨ । ਪਰ ਜੋ ਸਨ, ਉਹ ਸਨ ਸਿਦਕ ਤੇ ਭਰੋਸੇ
ਵਾਲੇ ਸਿਰ ਲੱਥ ਸੂਰਮੇ, ਧਰਮ ਜੁਧ ਦੇ ਚਾਓ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ
ਪਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ । ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਿਦਕੀ
ਸੂਰਿਆਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਮਾਂਗਵੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਤੇ ਵਗਾਰੀ ਛੇੜਾਂ ਨੇ ਕੀ
ਅੜਨਾ ਸੀ । ਵੈਰੀਆਂ ਪਾਸ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਸਨ :

ਤੀਰ ਬੰਦੂਕਾਂ ਲੱਗੀ ਛਹਿਬਰ ਅੰਤ ਨਾ ਪਾਇਆ ਜਾਏ ।
ਛੁਟਨਿ ਤੋਫਾਂ ਦਾਰੂ ਸੀਸਾ ਸੂਰਜ ਨਦਰ ਨਾ ਆਵੈ । ੪੦ ।

ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਕੇਵਲ ਤਲਵਾਰਾਂ ਹੀ ਸਨ, ਸੋ ਜਾਂ

ਪਕੜਿ ਭਗਉਤੀ ਚਾਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲਿ ਸਭਾ ਉਠਿ ਹੋਈ ।
ਨਿੱਕੀ ਸੁੱਕੀ ਕੇਤੀ ਮਾਰੀ ਦੇਵਾ ਨਸਿ ਗਇਓਈ । ੪੨ ।

ਖਾਨ ਖਨੀਮ ਅਕਾਬਰ ਮਾਰੇ ਦੇਵਾ ਹਥਿ ਨਾ ਆਇਆ ।
ਕਹੁ ਜੀ ਦਰਸਨ ਪਹਿਲੋਂ ਦਾਰੂ ਸੀਸਾ ਕਬਜ਼ਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਆਇਆ । ੪੩ ।

ਤੀਨ ਕੋਹ ਤੇ ਕਤਲਾਮ ਕਰਿ ਮਾਰੇ ਨਾਲੇ ਲੋਟੀ ਹੋਈ।
ਕਹੁ ਜੀ ਦਰਸਨ ਪਹੁਤੀ ਖਬਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਹੰਜੂ ਹਾਰ ਪਰੋਈ।੪੨।

ਚੌਧਰੀ ਦੇਵੇ ਨੂੰ ਪਈ ਭਾਂਜ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਹਿੰਮ ਨੂੰ ਹੋਈ
ਇਸ ਹਾਰ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਧੌਣ ਭੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਲੀਵੀਂ ਪੈ
ਗਈ। ਹੁਣ ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਪਾਸ ਇੱਕੋ ਚਾਰਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ
ਹਜ਼ੂਰ ਅਰਜ਼ੀ ਭੇਜੇ। ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੱਖਣ
ਵਿੱਚ ਸੀ। ਸੋ ਉਥੇ ਹੀ ਅਰਜ਼ੀ ਭੇਜੀ ਗਈ ਜਿਸ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਅੱਗੋਂ
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੁੜ ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਹੀ ਝਾੜ ਪਾਈ ਕਿ 'ਅਕਲ ਤੁਮਾਰੀ
ਖੋਈ...'

ਘਰ ਨਾਨਕ ਕਾ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦੀ ਤਿਸ ਪਰ ਤੇਗ ਉਠਾਈ।
ਕਹੁ ਜੀ ਦਰਸਨ ਸਦਾ ਸਦਾ ਹਹਿ ਪੀਰੀ ਮੀਰੀ ਘਰ ਨਾਨਕ ਦੇ ਆਈ।੪੫।

ਵਾਰ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ, ਅਤੇ ਭਵਿੱਖਤ ਪਰ ਅਸਰ—
ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਾਠਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਧਰਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ
ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਜਰਵਾਣੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ
ਨੇ ਇਕ ਜੋਤਿ ਜਗਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਚਾਨਣੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਛੇਤੀ
ਹੀ ਇਕ ਮਾਨਸਕ ਹਿੱਲ ਜੁੱਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਗਦੇ
ਰੱਖਣ ਲਈ ਦੂਸਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਚੁਗਿਰਦੇ ਨੂੰ ਹਿਲਾਇਆ ਤੇ
ਸੰਗਠਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ
ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਲੂੰ ਕੰਡਿਆਂ ਵਾਂਗ ਖੜੇ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਨੇ
ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਹਿਏ ਇਕ ਧੁਰੇ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰ ਜੋੜ ਕੇ
ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਸੌਖਿਆਂ ਤੇ ਤੇਜ਼ ਤੁਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤ
ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਮੱਥਾ ਡਾਹੁਣ ਲਈ ਪਿਰਤ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ
ਨੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸਹੀ ਤੇ ਨੈਕ ਹੱਕਦਾਰ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ
ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਰੋਕ ਪਾਉਣ ਲਈ ਬਿਆਸਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਫੌਜ
ਲਿਆ ਖੜੀ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਨੇ ਧਰਮ ਦੀ ਧੁਜਾ ਖੜੀ
ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ
ਨੂੰ ਰਾਜ-ਵਿਦਰੋਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਾ ਕੇ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਆਰੇ

ਨਾਲ ਦੋ ਫਾੜ ਚਿਰਵਾ ਦਿਤਾ । ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੀ ਪਿਰਤ ਪੈ ਗਈ । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੀਲਾ ਸਫਲ ਹੁੰਦਾ ਨਾ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਅੰਤ ਤਲਵਾਰ ਹੱਥ ਲੈ ਲਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆ ਨਿਕਲੇ । ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰਣ-ਤੱਤੇ ਵਿਚ ਹਸੂ ਹਸੂ ਜੂਝਣ ਲਈ ਭਗੌਤੀਆਂ ਤੇ ਰਾਮ-ਜੰਗੇ ਦੇ ਕੋ ਖੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਅਤੇ ਬਾਰਾਂ ਤੇਰਾਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਰਾਜ ਨਾਲ ਟੱਕਰਾਂ ਲੈਣ ਤੇ ਅੰਤ ਜਿੱਤਾਂ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੀਹ ਤੋਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਸੁਆਦ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ।

‘ਦਰਸ਼ਨ’ ਦੀ ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਇਸੇ ਪਿਰਤ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਕੜੀਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਇਕ ਪਠਾਣ ਹਥੋਂ ਮਾਰੂ ਜ਼ਖਮ ਦੇ ਕਾਰਣ ਨੰਦੇੜ ਸ਼ਹਿਰ (ਦੱਖਣ) ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਚੁਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪਰਤੱਖ ਆਗੂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਭੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਜਗਾਈ ਜੋਤਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਗ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਪਾਏ ਪੂਰਨੇ ਪਰਤੱਖ ਮੌਜੂਦ ਸਨ । ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਮਾਲ-ਹੈਂਕੜੀ ਧੜੀਆਂ ਨੇ ਜਦ ਦਮੜੀ ਦੇ ਤੂਤਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਨਿਗੁਣੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨੂੰ—ਜਿਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਵਾਰ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ—ਐਵੇਂ ਹੀ ਵਧਾ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਰੁਧ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਜਾ ਉਕਸਾਇਆ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਾਇਬ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੂੰ ਭੜਕਾ ਕੇ ਰਾਜਸੀ ਕਲ੍ਹਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਤਾਂ ਅੱਗਿਉਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੀ ਬਗ਼ਾਨਾ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੀ ਭਗੌਤੀਆਂ ਫੜ ਲਈਆਂ । ਫੇਰ ਜੋ ਅੜੇ ਸੋ ਝੜੇ ਤੇ ਓੜਕ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਹੋਈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਫਤਿਹ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਦੂਣੇ ਚੌਣੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤੱਖ ਗਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇ ਥੜੇ ਜਿਹੇ ਸਿੰਘ ਮਾਮੂਲੀ ਭਗਉਤੀਆਂ ਨਾਲ ਹਕੂਮਤ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਨੂੰ ਭਾਂਜ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦਲ ਅੱਗੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਕੀ ਅੜਨਾ ਹੈ । ਮਾਂਗਵੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਭੱਜ ਨਿਕਲਣਗੀਆਂ

ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਫੌਜ ਦੇ ਮਨ ਭੀ ਤਰਾਹੇ ਤਰੱਠੇ ਹੋਏ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਡਟ ਨਹੀਂ ਸਕਣਗੇ। ਜਦ ਭੀ ਵਧੇ ਹੋਏ ਹੌਂਸਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਕਦੀ ਕੋਈ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹੱਲਾ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਭੈ ਦੇ ਕਾਰਣ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਫਾਂ ਬਹੁਤਾ ਤਰਾਣ ਲਾਏ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਹਿੱਲ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਨ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮਨ ਉਤਾਵਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਦੱਖਣ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਤੱਲੁਕੇ ਵਿੱਚ ਆ ਦੜਕਿਆ। ਬੱਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ, ਥਾਉਂ ਥਾਈਂ ਸਿੰਘ ਬਰਸਾਤ ਦੀਆਂ ਖੁੰਬਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਨਿਕਲ ਆਏ ਤੇ ਦਲਾਂ ਦੇ ਦਲ ਵਹੀਰਾਂ ਘੱਤੀਂ ਸਰਹਿੰਦ ਵੱਲ ਨੂੰ ਉੱਛਲ ਪਏ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਰਾਪੀ ਹੋਈ ਸਰਹਿੰਦ ਵਲ ਉਹ ਅੱਗੇ ਹੀ ਦੰਦੀਆਂ ਪੀਹ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਹਿਬ-ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤੜਫਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਹਾਲ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੜਫਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਖਦੀਆਂ ਚਿਖਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਉਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਲਾਂਬੂ ਬਲ ਬਲ ਉਠਦੇ ਸਨ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਹਾਕਮ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਭੀ ਚੋਖੀ ਫੌਜ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੁਲਖਈਆ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਸਮਾਣੇ ਤੇ ਸਢੌਰੇ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਜੇਤੂ ਮਾਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਕੰਬਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਸੱਟ ਭੀ ਨਾ ਸਹੀ। ਚਪੜ-ਚਿੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦੇ ਮਰਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਉਹ ਪੱਤਰਾ ਵਾਚ ਗਏ। ਸਰਹਿੰਦ ਉੱਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਦੋਹੀ ਫਿਰ ਗਈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਰਾਜ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਟਿਕਿਆ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸੈਂਕੜੇ ਨਹੀਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਬਲੀ ਦੇਣੀ ਪਈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਜਗਾਈ ਹੋਈ ਜੋਤਿ ਵੈਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤਰਾਣਾਂ ਤੇ ਝੱਖੜਾਂ ਨਾਲ ਭੀ ਬੁਝਾਈ ਨਾ ਜਾ ਸਕੀ, ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਪਿਰਤ ਦੇ ਪੁਰਨੇ ਮਿਟਾਏ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਕਈ ਕਤਲਾਮਾਂ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਰਤੇ, ਪਰ ਸਿੰਘ ਕੌੜੀ ਵੇਲ ਵਾਂਗ ਵਧਦੇ ਹੀ ਗਏ। ਹੰਨੇ ਹੰਨੇ ਮੀਰੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਭੂਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕਿਰਤੀ ਸੰਤ ਰਾਜੇ ਬਣ ਗਏ, ਤੇ ਰਾਜੇ ਭੀ ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮੁਗਲ, ਮਰਾਠੇ, ਰਾਸ਼ੇ ਤੇ ਫਰੰਗੀ ਭੀ ਕੰਨੀ ਕਤਰਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਕਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕਬਨ ਅਨੁਸਾਰ

ਕਹੁ ਜੀ ਦਰਸਨ ਕਿਆ ਪਰਵਾਹ ਤਿਨਾ ਕੂ
ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਿਰ ਸਾਇਆ ॥ ੧੧ ॥

ਇਸ ਦੀ ਸਾਹਿੱਤਕ ਪੜਚੋਲ—

ਸਾਹਿੱਤਕ ਪੜਚੋਲ ਦੇ ਦਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਣ ਤੋਂ ਇਹ ਵਾਰ ਕੋਈ ਬਹੁਤੇ ਉੱਚੇ ਪਾਏ ਦੀ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਐਮ. ਏ., ਮਹਿਕਮਾ ਪੰਜਾਬੀ, ਮਹਿੰਦਰਾ ਕਾਲਜ ਪਟਿਆਲਾ, ਆਪਣੀ ੨੨ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੫੦ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ :

ਤੁਹਾਡੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਮੈਂ ‘ਵਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੀ’ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਣ ਜਿਹਾ ਕਵੀਸ਼ਰ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਮਿਲਗੋਭਾ ਜਿਹੀ ਹੈ, (ਜਿਵੇਂ : ਦਰਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਰਸਨ ਕੀਤਾ, ਚਉਰਾਸੀ ਦੇ ਵਿਚ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੋ ਨੁਵਾਨੁ, ਹੁਕਮ ਰੱਬ ਕੇ ਤਾਮਸ ਉੱਠੀ, ਸਹਲ ਕੰਮ ਥੋਂ, ਕਿਆ ਪਰਵਾਹ ਤਿਨਾਂ ਕੂੰ), ਕਿਰਿਆ-ਰੂਪਾਂ (ਜਿਵੇਂ : ਨਦਰ ਕਰੇਂਦਾ ਭਾਰੀ, ਮੋਰਚੇ ਬੰਨ੍ਹ ਖਲੋਏ, ਸੁਖ ਨਾ ਕੋਈ ਸੋਏ, ਨਦਰ ਨਾ ਆਵਸ ਕੋਈ) ਤੇ ਉਚਾਰਣ (ਜਿਵੇਂ : ‘ਬਡੇ ਬਡੇ’ ਤੇ ‘ਵਡੇ ਵਡੇ’) ਦੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਤੋਂ ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਹੁਨਰ ਵਿਚ ਉਹ ਅਜੇ ਬਹੁਤਾ ਪੱਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ, ਕਲਮ ਅਜੇ ਰਸੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਬੋਲੀ ਉਪਰ ਪੂਰਾ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਅਜੇ ਬੱਝਣ ਵਾਲੀ ਸੀ।

ਦਰਸਨ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਤਤਸਮ ਸ਼ਬਦ ਬਹੁਤ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤਾ ਨਾ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹੋਣ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ । ‘ਲਾਹੌਰ’ ਵਾਸਤੇ ‘ਲਾਹਾਨੂਰ’, ‘ਖਾਨਾ ਜੰਗੀ’ ਵਾਸਤੇ ‘ਜੰਗਾ ਖਾਨੀ’, ‘ਚਸਮ ਨੁਮਾਈ’ ਵਾਸਤੇ ‘ਚਸਮ ਨਿਵਾਈ’, ‘ਮੁਦਈ’ ਵਾਸਤੇ ‘ਮੱਦੀ’ ਤੇ ‘ਦਰਾਮਦ’ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਦੁਰਾਮਤ’ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਭੀ ਇਹੋ ਹੀ ਖਿਆਲ ਬਣਦਾ ਹੈ ।

ਲਫਜ਼ਾਂ ਦਾ ਬਿਗੜ, ਪ੍ਰਸੰਗ ਜਾਂ ਛੰਦ ਦੀ ਮਜਬੂਰੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਗਲਤੀ ਕਰ ਕੇ ਨਹੀਂ, ਕਵੀ ਦੀ ਅੱਧ-ਪੜ੍ਹਤਾ ਕਰ ਕੇ ਹੈ—ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਹੀ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਪਾਸਿਉਂ ਭੀ ਪਰੋੜ੍ਹਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਉਸ ਦੇ ਵਰਤੇ ਛੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਢਿੱਲੀਆਂ ਚੂਲਾਂ ਤੋਂ।

ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਕਚਿਆਈ ਇਥੋਂ ਭੀ ਪਰਤੱਖ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਲਿਖਣ ਤਾਂ ਉਹ ਵਾਰ ਬੈਠਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਭੀ ਲੜਾਈ ਭੜਾਈ ਜਾਂ ਜੰਗ ਦਾ ਮੌਕਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ—ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਮੌਕਾ ਵਾਰ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੇਵੇ—ਤਾਂ ਉਹ ਪੋਲੇ ਜਹੇ, ਉਸ ਦਾ ਐਵੇਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਕੇ, ਅਗਲੀ ਗੱਲ ਛੋਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਨਿਰਭਰ ਸੁਧਾ ਜੰਗ ਤੇ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਰੰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਨੇ ਨਾਮ-ਮਾਤਰ ਭੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਰੰਗ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਵਿਦਵਤਾ ਤੇ ਕੁਝ ਕਲਪਣਾ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਪਰ ਦਰਸ਼ਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਗੁਣ ਤੇ ਭੀ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਉੱਚੀ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਉਡਾਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਦਿਸਦੀ ਹੈ:—

ਕਹੁ ਜੀ ਦਰਸ਼ਨ ਅੰਬਰ ਪਾਟਾ ਕਿਉਂਕਰ ਜਾਈ ਸੀਤਾ ।...
ਦਰਸ਼ਨ ਪਾੜ ਅਵੱਲਾ ਪਾਟਾ ਕਿਉਂਕਰ ਕੋਈ ਸੀਵੇ ।...
ਕਹੁ ਜੀ ਦਰਸ਼ਨ ਪਹੁਤੀ ਖਬਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਹੰਜੂ ਹਾਰ ਪਰੋਈ ।...

ਉਂਜ, ਸਰਦਾਰ ਜੀ, ਐਨ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੋਈ ਉੱਚੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕਵੀ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਵਾਰ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਦਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਤੋਂ, ਹੁਣ ਵਾਂਗ, 'ਅਦੁਤੀ' ਨਾ ਕਹਿ ਸਕਦੇ।

ਤੁਹਾਡਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਦਰਸ਼ਨ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਉਹ ਝਨਾਉਂ ਪਾਰ ਦਾ ਜੰਮ-ਪਲ ਲਗਦਾ ਹੈ। 'ਤਾਂ ਵੱਧੋ ਨੇ ਪਰ੍ਹਾ, ਘੱਤੋ ਨੇ ਘੇਰਾ, ਨਸਿ ਨਾ ਕੋਈ ਜਾਏ', 'ਸਭਨਾ ਉਧੀ ਆਈ', 'ਜਾਇ ਸੱਡੀ

ਲੁਕਾਈ', 'ਫਿਲ ਨਾ ਕਰਿਹੋ ਕਾਈ', 'ਕੂੜੇ ਬੋਲ ਅਲੈਂਦਾ', ਆਦਿ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਦੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਹਨ। ਦਮੋਦਰ ਦੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਨਾਲ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਹੱਡ-ਚੰਮ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪਛਾਨਣੀ ਔਖੀ ਨਹੀਂ। ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਿਆ। ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾਈ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਉੱਪਰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਮਿਲਗੋਭਾ ਬਣ ਗਰ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਸ਼ੱਕੀ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਬੀਰ-ਰਸ ਭਰਨ ਲਈ ਝਨਾਉਂ ਪਾਰ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਈ ਰਿਵਾਇਤ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸਾਖ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਨਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਾਹਿੱਤਕ ਰੰਗ ਭਰਨ ਦੇ ਜਤਨ ਦੀ।

ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਖਾਸੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੋਏ ਬੇ-ਵਿਚਾਰੇ ਤੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਰੱਲ-ਗਡ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਐਮ. ਏ., ਪਟਿਆਲਾ, ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਵਿਚ ੧੯ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੫੦, ਦੇ ਆਪਣੇ ਨੋਟ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:—

ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਦਮੋਦਰ ਦੀ 'ਹੀਰ' ਦੇ ਚਾਰ ਤੁਕੇ ਛੰਦ ਨੂੰ ਬੋੜੇ ਜਿਹੇ ਬਦਲਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਚਵਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਤੁਕਾਂਤ-ਮੇਲ ਹੈ। ਹਰ ਛੰਦ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸਤਰਾਂ ਤੋਲ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਅਤੇ ਦਮੋਦਰ ਦੀ 'ਹੀਰ' ਅਤੇ ਲੋਕ-ਗੀਤ ਗਿੱਧੇ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਚੌਥੀ ਅੰਤਲੀ ਸਤਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਮਾਤਰਾਂ ਵਧਾ ਕੇ ਤੋਲ ਲਮੇਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਏਸ ਅੰਤਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਦੋ ਵਿਸਰਾਮ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਵੀ ਨੇ ਇਸ ਚੌਥੀ ਤੁਕ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਸਮੇਟਣ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਆਪਣੀ ਅਲੋਚਨਾ ਦੇਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ।

੧੮.

ਬੋਲੀ ਦੀ ਪਰਧਾਨ ਸਿਫਤ ਤੇ ਲਿਖਤ ਬੋਲੀ ਕਾਰਣ,
ਇਹ ਵਾਰ ਦਮੋਦਰੀ ਸਕੂਲ ਦੀ ਬਿਆਨੀਆ ਕਵਿਤਾ ਹੈ।
ਪਰ ਪਰਤੀਤ ਐਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖਾਰੀ ਉਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ
ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਕਾਫੀ ਅਸਰ ਪਿਆ ਹੈ। ਚੜ੍ਹਦੀ
ਬੋਲੀ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਭੀ ਹੈ ਤੇ ਮੁਹਾਵਰਾ ਭੀ। ਇਸ ਲਈ ਬੋਲੀ
ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਸਥਾਨਕ ਰੰਗ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ
ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਇੱਕ ਸੱਚਾ ਹੈ।

ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਵਿਸਥਾਰ ਨਹੀਂ, ਸੰਜਮ ਹੈ। ਕਵੀ
ਵਿਚ ਰੰਗ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇਣ ਦੀ ਸੱਤਿਆ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ
ਫਿਲਮਿਕ ਚੁਸਤੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ। ਬੀਰ ਰਸ,
ਜੋ ਐਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪਰਧਾਨ ਗੁਣ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ,
ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਨਿਤਾਣਾ ਜਿਹਾ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ 'ਦਰਸ਼ਨ' ਕਵੀ ਦਾ ਇਹ ਟੋਟਕਾ
ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਤਕ ਗੁਣ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਤਿਹਾਸਕ
ਮਹੱਤਤਾ ਕਰਕੇ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਦੁਰਲੱਭ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣਾਂ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪ੍ਰੀਤਮ
ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਦਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ
ਇਹ ਅਖੀਰਲੇ ਪੜਚੋਲੀ ਨੋਟ ਲਿਖ ਕੇ 'ਦਰਸ਼ਨ' ਕਵੀ ਦੀ ਰਚੀ ਇਸ
'ਵਾਰ' ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਵਟਾਇਆ ਹੈ।

ਪਟਿਆਲਾ,
੨੯ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੫੦

ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਵਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੀ

ਕਵਿ ਦਰਸਨ ਰਚਿਤ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਲੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤੇਰਾ ਚਾਰਿ ਕੁੰਟ ਮਿਲ ਆਵੈ ।
ਦਰਸਨ ਕੀਤੇ ਪਾਪ ਖੰਡੀਅਨਿ ਜਨਮ ਮਰਨ ਮਿਟ ਜਾਵੈ ।
ਚਉਰਾਸੀ ਦੇ ਵਿਚਿ ਪਵਨਿ ਨ ਮੂਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੋ ਨੁਾਵੈ ।
ਕਹੁ ਜੀ ਦਰਸਨੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੋ ਨੁਾਵਨੁ ਕੋ ਵਡਭਾਗੀ ਪਾਵੈ ॥੧॥

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੋ ਦਰਸਨ ਕਾਰਨਿ ਕੋਤੀ ਖੜੀ ਪਿਆਸੀ ।
ਜੋਗੀ ਜੰਗਮ ਅਵਰ ਮੁਨੀਸਰ ਬੈਰਾਗੀ ਸੰਨਿਆਸੀ ।
ਸਿੱਧ ਸੰਤ ਸਭਿ ਸਰਨਿ ਤੁਮਾਰੀ ਤੂੰ ਸੱਚਾ ਅਬਨਾਸੀ ।
ਦਰਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਰਸਨੁ ਕੀਤਾ ਟੂਟੀ ਜਮ ਕੀ ਫਾਸੀ ॥੨॥

ਅੱਬਲ ਨਾਮ ਸੱਚੇ ਸਾਹਿਬ ਕਾ ਜਿਨ ਇਹ ਬਣਤ ਬਨਾਈ ।
ਸੰਮਤ ਸਤਾਰਾ ਸੈ ਛਿਆਠਿ ਰਾਜੁ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹੀ ।
ਚਕੁ ਗੁਰੂ ਕਾ ਘਰੁ ਨਾਨਕ ਕਾ ਦਿਨੁ ਦਿਨੁ ਕਲਾ ਸਵਾਈ ।
ਦਰਸਨ ਹੁਕਮੁ ਰਬੁ ਕੇ ਤਾਮਸ ਉੱਠੀ ਕਿਉਂਕਰਿ ਮੇਟੀ ਜਾਈ ॥੩॥

ਸਹਲ ਕੰਮ ਥੋਂ ਕਾਵਸ ਉੱਠੀ ਕੀ ਬਾਬਤਿ ਤਰਕਾਰੀ ।
ਦਿਨ ਵੈਸਾਖੀ ਤੂਤੁ ਝੜਾਏ ਖੋਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਖਾਰੀ ।
ਜੂਹੜ ਧੜੀਐ ਤੂਤ ਮੰਗਾਏ ਨਦਰਿ ਕਰੇਂਦਾ ਭਾਰੀ ।
ਕਹੁ ਜੀ ਦਰਸਨ ਜਿਨ ਕੀ ਨਦਰ ਉਚੇਰੀ ਤਿਨਾਂ ਭਈ ਖੁਆਰੀ ॥੪॥

ਤੂਤਾਂ ਉਪਰੋਂ ਕਾਵਸਿ ਉੱਠੀ ਸਭ ਅਕਲ ਕੇ ਖੋਏ ।
ਮੈਨੇ ਕਤਰੁ ਤੇ ਪੰਜ ਮਜਬੀ ਸੱਭ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ।
ਚਾਕਰ ਨਕਰ ਬਹੁਤੇ ਰੱਖੇ ਮੋਰਚੇ ਬੰਨਿ ਖਲੋਏ ।
ਦਰਸਨ ਸੁੱਤੇ ਸਿੰਘ ਜਗਾਏ ਲੋਕ ਸੁਖ ਨਾ ਕੋਈ ਸੋਏ ॥੫॥

ਸੁਖ ਨਾ ਕੋਈ ਸਉਂਦਾ ਜੀ ਸਭ ਖਲਕ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ ।
 ਦੋਂਦੇ ਗਾਲੀ ਕਰਨਿ ਹਗਾਮੇ ਮੁਹ ਥੋ ਲੱਥੀ ਲੋਈ ।
 ਚੂਹੜ ਬੋਲ ਅਵੱਲੇ ਬੋਲੇ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਸਿ ਕੋਈ ।
 ਕਹੁ ਜੀ ਦਰਸਨ ਜੇ ਕੋ ਕਰੈ ਤਕੱਬਰ ਬਾਜੀ ਹਾਰੇ ਸੋਈ ॥੬॥

ਰਲ ਕੇ ਧੜੀਆਂ ਮਸਲਤ ਕੀਤੀ ਕੀ ਬਹਿ ਕਾਰਨੁ ਕਰੀਐ ।
 ਸਭੇ ਸਿੰਘ ਦਿਵਾਈਅਨਿ ਬੰਦੀ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸੋਂ ਡਰੀਐ ।
 ਲਾਹਾਨੂਰ ਕਚਹਿਰੀ ਸਿਰ ਤੇ ਕੈ ਕੈ ਅੱਗੋਂ ਭਰੀਐ ।
 ਦਰਸਨ ਪੰਜ ਮੁਸੱਦੀ ਵਿਚਿ ਸ਼ਹਰ ਦੇ ਕੇਹੜਾ ਕੇਹੜਾ ਫੜੀਐ ॥੭॥

ਲਾਹਾਨੂਰ ਉਠਿ ਚੱਲਿਆ ਸੰਗਿ ਲੈਂਦਾ ਸੈ ਭਾਈ ।
 ਜਾਹਿ ਕਰਿ ਕੂਕੇ ਅਸਲਮ ਖਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸਿੰਘਾਂ ਮੰਦੀ ਚਾਈ ।
 ਖਾਣੇ ਵਿਚਿ ਸਉਗੰਦ ਜੁ ਪਾਈ ਨਾ ਉਸ ਭੈਣੁ ਨ ਭਾਈ ।
 ਦਰਸਨ ਜਾਹਿ ਕੇ ਚੂਹੜ ਅਹਿਦੀ ਭੇਜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਖਬਰ ਨ ਕਾਈ ॥੮॥

ਆਏ ਅਹਿਦੀ ਵਿਚ ਚੱਕ ਦੇ ਆਇ ਦੁਰਾਮਤਿ ਹੋਈ ।
 ਦਾਣਾ ਘਾਹੁ ਦਿਵਾਇਓ ਇਨ ਕੋ ਬੁਰਾ ਨ ਕਹੀਯੋ ਕੋਈ ।
 ਜਾਏ ਨਾਲਿ ਵਕੀਲ ਅਸਾਡਾ ਹਾਜਰੁ ਜਾਇ ਖਲੋਈ ।
 ਕਹੁ ਜੀ ਦਰਸਨ ਚੂਹੜ ਵਿਚਿ ਕਚਹਿਰੀ ਦੇ ਦੇ ਧਾਹੀ ਰੋਈ ॥੯॥

ਨਾਲਿ ਵਕੀਲ ਚਲਾਇਆ ਸਿੰਘਾਂ ਪੈਂਡਾ ਹੱਛਾ ਲੀਤਾ ।
 ਵਿਚਿ ਕਚਾਹਰੀ ਲਗੀ ਅਦਾਲਤੁ ਕਹੁ ਸਿੰਘਾਂ ਕਿਆ ਕੀਤਾ ।
 ਲੱਖੀਂ ਚੂਹੜ ਬਾਗੁ ਬਣਾਇਆ ਪੁਰਜੇ ਪੁਰਜੇ ਕੀਤਾ ।
 ਕਹੁ ਜੀ ਦਰਸਨ ਅੰਬਰ ਪਾਟਾ ਕਿਉਂਕਰਿ ਜਾਈ ਸੀਤਾ ॥੧੦॥

ਰਲ ਕੇ ਧੜੀਆਂ ਮਸਲਤ ਕੀਤੀ ਕੈਦ ਵਕੀਲ ਕਰਾਇਆ ।
 ਲਾਹਾਨੂਰ ਦਿਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਸੁਣਿਆ ਤੁਰਤੁ ਵਕੀਲੁ ਛੁੜਾਇਆ ।
 ਚੂਹੜ ਬੋਲੀ ਬੋਲ ਨ ਜਾਣੈ ਸਿੰਘਾਂ ਗੁੱਸਾ ਖਾਇਆ ।
 ਕਹੁ ਜੀ ਦਰਸਨ ਕਿਆ ਪਰਵਾਹ ਤਿਨਾ ਕੂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
 ਸਿਰਿ ਸਾਇਆ ॥੧੧॥

ਲਾਹਾਨੂਰ ਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਸਿੰਘਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੇ ਤਾਈਂ ।
 ਚੂਹੜ ਨਿੱਤ ਹੋਵੈ ਫਿਰਿਆਦੀ ਫਿਰਦਾ ਸਭਨੀ ਥਾਈਂ ।
 ਜੂਠੇ ਕੂੜੇ ਬੋਲ ਅਲੈਂਦਾ ਬੋਲੈ ਬਾਦ ਹਵਾਈ ।
 ਦਰਸਨ ਐਸੀ ਬਿਦਿਤਿ ਵਿਚਿ ਚੱਕ ਦੇ ਵਸਣ ਦੇਵਨਿ ਨਾਹੀ ॥੧੨॥

ਚੂਹੜ ਬਹੁਤ ਹਿਮਾਇਤ ਅਾਂਦੀ ਕੁਝ ਮੁੱਲਾਂ ਕੁਝ ਕਾਜੀ ।
 ਕੂਕੇ ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸਿੰਘਾਂ ਮੰਦੀ ਸਾਜੀ ।
 ਪੱਟੀ ਵਿਚਿ ਅਮੀਨ ਤੁਸਾਡਾ ਪਕੜੇ ਬਾਂਹਿ ਅਸਾਡੀ ।
 ਦਰਸਨ ਸਭੇ ਸਿੰਘ ਨਿਕਾਲੀ ਚੱਕੋਂ ਤਦਿ ਮੈਂ ਹੋਵਾਂ ਰਾਜੀ ॥੧੩॥

ਤਾਂ ਕਾਗਲ ਤੇ ਪਰਵਾਨੇ ਲੈ ਕਰਿ ਬਾਹਰਿ ਚੂਹੜ ਆਇਆ ।
 ਅੱਗੋਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਮਿਲਨ ਉਲਾਮੇ ਲੱਖੀ ਬੋਲ ਗਵਾਇਆ ।
 ਮਾਰੀਂ ਸਿੰਘ ਨਿਕਾਲੀ ਚੱਕੋਂ ਤਦਿ ਖੜਿਆਣੀ ਜਾਇਆ ।
 ਦਰਸਨ ਕਾਵਸਿ ਉਠੀ ਮਿਟੇ ਨ ਮੂਲੇ ਕਾਲ ਨਗਾਰਾ ਵਾਇਆ ॥੧੪॥

ਆਇਆ ਚੂਹੜ ਸੁਣਿਆ ਸਿੰਘਾਂ ਕੀਤੀ ਚਸਮ ਨਿਵਾਈ ।
 ਭਲਕੇ ਉੱਠੀ ਕਰੇ ਹਗਾਮੇ ਸੈਨਾ ਸਭ ਬੁਲਾਈ ।
 ਮਰਣ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵਿਚਿ ਚੱਕ ਦੇ ਫੇਰਿ ਨ ਜਣਸੀ ਮਾਈ ।
 ਦਰਸਨ ਸੁਣਿਆ ਖਾਧਾ ਗੁੱਸਾ ਪਕੜਿ ਭਗੌਤੀ ਚਾਈ ॥੧੫॥

ਪਕੜਿ ਭਗੌਤੀ ਚਾਈ ਸਿੰਘਾਂ ਜੰਗਾ ਖਾਨੀ ਹੋਈ ।
 ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਭਇਆ ਇਕੱਠਾ ਸਚੁ ਨ ਆਖੈ ਕੋਈ ।
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੋਰਚੈ ਬਧੇ ਆਹੇ ਪਹਿਲੇ ਮਾਰੇ ਸੇਈ ।
 ਕਹੁ ਜੀ ਦਰਸਨ ਜੂਹੜ ਹੱਥ ਨਾ ਆਇਆ ਬੱਧੇ ਬੈਠੇ ਕੋਈ ॥੧੬॥

ਘਰ ਚੂਹੜ ਦਾ ਲੁਟਣ ਲਗੇ ਨਉ ਹਜ਼ਾਰੀ ਲੱਖੀ ।
 ਕਉਡੀ ਦਾਨੁ ਨ ਕਰਦਾ ਆਹਾ ਮੂਲਿ ਨ ਵੇਖੈ ਅੱਖੀ ।
 ਮਾਇਆ ਖੋਹਿ ਲਈ ਸਭ ਸਿੰਘਾਂ ਕੈਥੇ ਜਾਈ ਰੱਖੀ ।
 ਦਰਸਨ ਮਾਇਆ ਦੇ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਮਾਰੇ ਰੱਤਿ ਭਗੌਤੀ ਚੱਖੀ ॥੧੭॥

੨੨.

ਚੱਕੋਂ ਨੱਸਿ ਗਇਓ ਚੂਹੜ ਕਿਉਂਕਰ ਕੋਈ ਜਾਲੇ ।
ਪੱਟੀ ਵਿਚਿ ਅਮੀਨ ਤੁਸਾਡਾ ਦੇਖ ਜੋ ਬਾਲਣ ਬਾਲੇ ।
ਲੱਖ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੱਯੇ ਲਾਏ ਮਾਰੇ ਭਾਈ ਸਾਲੇ ।
ਦਰਸਨ ਦੇਖ ਮੁਸੱਦੀ ਕੀਏ ਇਕੱਠੇ ਸੱਭੇ ਪੱਟੀ ਵਾਲੇ ॥੧੮॥

ਪੱਟੀ ਵਾਲੇ ਭਏ ਇਕੱਠੇ ਚੂਹੜ ਵਿਚਿ ਪੁਕਾਰੇ ।
ਚਾਕਰ ਨੌਕਰ ਯਾਰ ਤੁਸਾਡੇ ਸੱਭੇ ਸਿੰਘਾਂ ਮਾਰੇ ।
ਖਰਚਾ ਲੱਖ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੱਯੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਵਾਂ ਵਾਰੇ ।
ਦਰਸਨ ਜੇ ਵੱਸ ਅਸਾਡਾ ਲੱਗੇ ਪੱਟੀ ਲਈ ਇਜਾਰੇ ॥੧੯॥

ਪੱਟੀ ਵਿਚ ਜੋ ਅਮੀਨ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਰੱਯਤ ਸਭ ਬੁਲਾਈ ।
ਦੇਹੋ ਛੇੜਾਂ ਨਾਲਿ ਅਸਾਡੇ ਢਿਲਿ ਨ ਕਰਹੋ ਕਾਈ ।
ਮਾਰੀ ਸਿੰਘ ਨਿਕਾਲੀ ਚੱਕੋਂ ਜਾਸਨਿ ਕੇਹੜੀ ਜਾਈ ।
ਦਰਸਨ ਸੁਣਿਆ ਸਿੰਘਾਂ ਕੀਤੀ ਮਸਲਤ ਚੋਟ ਨਗਾਰੇ ਲਾਈ ॥੨੦॥

ਚੋਟ ਨਗਾਰੇ ਲਾਈ ਸਿੰਘਾਂ ਢੋਲ ਸਰਨਾਈ ਵੱਜੇ ।
ਬਹਿ ਬਹਿ ਚਿਹਰੇ ਲੈਨਿ ਮੁਸੱਦੀ ਕੁਝ ਬੇਹੋ ਕੁਝ ਸੱਜੇ ।
ਵਡੇ ਵਡੇ ਜਮਾਤੀ ਵਾਲੇ ਕਦਮ ਨ ਧਰਦੇ ਅੱਗੇ ।
ਦਰਸਨ ਅਮਲਾ ਫੈਲਾ ਭਇਆ ਇਕੱਠਾ ਸਿੰਘ ਅਗੇਰੇ ਗੱਜੇ ॥੨੧॥

ਤਾਂ ਲਿਖਿ ਕਰਿ ਸਿੰਘਾਂ ਚਿੱਠੇ ਭੇਜੇ ਭਾਈ ਮਜਬ ਬੁਲਾਏ ।
ਜੋਰ ਅਸਾਨੂ ਡਾਢਾ ਪਹੁਤਾ ਰਹਿਸਾਂ ਗੁਰ ਕੇ ਸਾਏ ।
ਨਾ ਕੋ ਤਕੀਆ ਤਾਣ ਅਸਾਨੂੰ ਰਖਸੀ ਅਪਣੇ ਸਾਏ ।
ਦਰਸਨ ਭੇਜਿਆ ਚਿੱਠਾ ਢਿੱਲ ਨ ਹੋਈ ਸਿੰਘ ਸ਼ਿਤਾਬੀ ਆਏ ॥੨੨॥

ਆਏ ਸਿੰਘ ਹੋਏ ਇਕੱਠੇ ਏਕ ਮਜਬ ਕੇ ਭਾਈ ।
ਅੱਗੇ ਧੜੀਆਂ ਨਾਲ ਅਦਾਵਤਿ ਹੁਣ ਤੁਰਕਾਂ ਗਲ ਪਾਈ ।
ਤੀਨ ਕੋਟ ਕਾ ਕਰਿਓ ਆਹੁਰੁ ਕਿਲਾ ਸਿਤਾਬ ਬਣਾਈ ।
ਦਰਸਨ ਅੱਠਾਂ ਪਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਕੋਟ ਬਣਾਇਓ ਢਿੱਲ ਨ ਕਰਯੋ ਕਾਈ ॥੨੩॥

੨੩.

ਤੀਨ ਕੋਟ ਕਾ ਆਹਰ ਹੋਇਆ ਸੁਣਿਆ ਸਭ ਲੁਕਾਈ।
ਸਿਰ ਦੇ ਉਪਰ ਘੁਰੇ ਨਗਾਰੇ ਘਰਿ ਘਰਿ ਮਿਲੀ ਵਧਾਈ।
ਮਰਣ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਵਿਚਿ ਚੱਕ ਦੇ ਫੇਰ ਨ ਜਣਸੀ ਮਾਈ।
ਦਰਸਨ ਪੱਕੇ ਮਹਲ ਗਿੜਾਏ ਸਿੰਘਾਂ ਕਿਲਾ ਸ਼ਿਤਾਬ ਬਣਾਈ॥੨੪॥

ਲਸਕਰ ਸਭੇ ਭਏ ਇਕਠੇ ਨਾਲੇ ਫੋੜਾਂ ਵਾਲੇ।
ਪਾਰਾਵਾਰ ਨ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਕਿਆ ਕੋ ਆਖਿ ਸੰਭਾਲੇ।

...
ਦਰਸਨ ਮਉਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਈ ਜਾਸਨਿ ਪਹਲੇ ਗਾਲੇ॥੨੫॥

ਲਸਕਰ ਆਨਿ ਦਿਖਾਲੀ ਦਿੱਤੀ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਨੀ ਉੱਠੇ।
ਭਰਨਿ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇਨਿ ਅਰਾਬੇ ਤੀਰ ਕਮਾਣੀ ਜੁੱਟੇ।
ਤੀਨ ਪਹਰ ਕਾ ਭੇੜਾ ਹੋਇਆ ਦਾਰੂ ਸਭ ਨਿਖੁੱਟੇ।
ਦਰਸਨ ਮਾਰਿਆਹਰਿਸਹਾਇਭਈਗੁਬਾਰੀ ਮਾਰਿਉਥਾਈਂ ਸੁੱਟੇ॥੨੬॥

ਬਡੇ ਬਡੇ ਅਕਾਬਰ ਮਾਰੇ ਨਾਲੇ ਲੋਟੀ ਹੋਈ।
ਵਡੇ ਵਡੇ ਵਰਿਆਮ ਸੁਣੀਂਦੇ ਫਿਰਿ ਨਹੀ ਤਕਦਾ ਕੋਈ।
ਬਾਮਣ ਸਈਅਦਿ ਬਹੁਤੇ ਮਾਰੇ ਘਰਿ ਘਰਿ ਰੋਵਣਾ ਹੋਈ।
ਦਰਸਨ ਦੁਹ ਮਜ਼ਬਾਂ ਦਾ ਭੇੜਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਿੱਦਤਿ ਵਧ ਖਲੋਈ॥੨੭॥

ਮਾਰੇ ਲਸਕਰ ਭਈ ਗੁਬਾਰੀ ਸਿੰਘ ਨ ਮੂਲੋਂ ਡਰਦੇ।
ਵਿਚਿ ਕਚਾਹਰੀ ਲੱਗੀ ਅਦਾਲਤਿ ਬਹਿ ਬਹਿ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ।
ਦਰਸਨ ਮਾਰਿ ਅਮੀਨ ਚੁਕਾਇਆ ਸਿੰਘਾਂ ਪਿੱਛੇ ਰੋਵਸੁ ਘਰ ਦੇ॥੨੮॥

ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਪਰਵਾਨਾ ਭੇਜਿਆ ਸਭਿ ਜਮਾਤਿ ਬੁਲਾਈ।
ਦੇਵਾ ਜਟੁ ਸ਼ਿਤਾਬ ਬੁਲਾਇਓ ਢਿਲਿ ਨ ਕਰਹੋ ਕਾਈ।
ਰਾਤਿ ਪ੍ਰਾਤੀ ਚੱਕੁ ਮਾਰੀਐ ਕਰਿ ਕੈ ਵੱਡੀ ਧਾਈ।
ਦਰਸਨ ਸੁਣਿਆ ਸਿੰਘਾਂ ਰਾਜੀ ਹੋਏ ਸਭਨਾ ਵਤੇ ਬੁਲਾਈ॥੨੯॥

੨੪.

ਗੋਸ਼ੇ ਦੇਵੇ ਅਰਜ਼ਿ ਲਿਖਾਈ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬੁ ਦੇ ਤਾਈਂ ।
ਅਗੈ ਸਿੰਘਾਂ ਸਾਕਤ ਕੀਤੀ ਕੰਮੁ ਅਸਾਡਾ ਨਾਹੀਂ ।
ਕੁਹਮਕਿ ਨਾਲਿ ਖਜ਼ਾਨਾ ਦੇਵੇਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਭਾਰੁ ਉਠਾਈਂ ।
ਦਰਸਨ ਮਾਰੀ ਸਿੰਘ ਨਿਕਾਲੀਂ ਚੱਕੋਂ ਤਦਿ ਮੈ ਖਾਣਾ ਖਾਈਂ ॥੩੦॥

ਖਾਨ ਹੈਰਾਨ ਭਇਆ ਮਨਿ ਅੰਦਰਿ ਝੁਰ ਝੁਰ ਮਰਦਾ ਹਾਵੈ ।
ਦੇਵਾ ਜਟੁ ਨ ਧਰਦਾ ਹੀਆ ਕੂੜ ਕਲਾਮਾ ਖਾਵੈ ।
ਜੇ ਮੈ ਉਪਰ ਕਰਦਾ ਨਾਹੀ ਬੋਲ ਚੰਗੇ ਤੇ ਜਾਵੈ ।
ਦਰਸਨ ਲਖ ਰੁਪੱਯੇ ਖਰਚੀ ਤੋੜੇ ਸਿਰੁ ਧਨੁ ਜਾਵੈ ॥੩੧॥

ਖਾਨ ਮੁੱਸਦੀ ਘਰ ਬੁਲਾਏ ਨਾਲੇ ਮਜਲਸ ਸਾਰੀ ।
ਦੇਵਾ ਜਟੁ ਕਦੀਮ ਅਸਾਡਾ ਕੁਹਮੁਕਿ ਦੇਹੋ ਭਾਰੀ ।
ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੇਹੋ ਨਗਾਰੇ ਹਾਥੀ ਸਣੇ ਅੰਬਾਰੀ ।
ਕਹੁ ਜੀ ਦਰਸਨੁ ਸਾਸੁ ਨਿਖੁਟੇ ਆਈ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰੀ ।

ਦੇਵਾ ਖਾਨ ਕਰਾਇਆ ਰਾਜੀ ਨਿਸਾ ਦਿਲਾਸਾ ਕੀਤੀ ।
ਹਿੰਦੂ ਚੱਕਿ ਨ ਰਹਣਾ ਪਾਇਨਿ ਕਰਦੇ ਵਡੀ ਅਨੀਤੀ ।
ਸੱਈਅਦ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਲਾਇਨ ਮਾਇਆ ਸਭਾ ਲੀਤੀ ।
ਕਹੁ ਜੀ ਦਰਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਓਟ ਸੱਚੇ ਦੀ ਤਿਨਾ ਬਾਜੀ ਜੀਤੀ ॥੩੨॥

ਦੇਵਾ ਲਸ਼ਕਰੁ ਭਇਆ ਇਕੱਠਾ ਮਸਲਤਿ ਕਰਿਹੋ ਕਾਈ ।
ਰਾਤੋ ! ਰਾਤੀ ਚੱਕ ਮਾਰੀਏ ਕਰਿ ਕੇ ਵੱਡੀ ਧਾਈ ।
ਅੱਗੇ ਹਿੰਦੂ ਬਹੁਤ ਸੁਣੀਦੇਂ ਕਰਸਨਿ ਜੋਰ ਲੜਾਈ ।
ਦਰਸਨ ਸੁਣਿਆ ਸਿੰਘਾਂ ਕਰੀ ਤਈਆਰੀ ਸਭਨਾ ਫਤੇ ਬੁਲਾਈ ॥੩੩॥

ਦੇਵੇ ਉਠ ਤਈਆਰੀ ਕੀਤੀ ਮਨਾ ਕਰੇ ਸਭ ਕੋਈ ।
ਅਗੇ ਲਸ਼ਕਰ ਬਹੁਤੇ ਮਾਰੇ ਘਰਿ ਘਰਿ ਰੋਵਣਾ ਹੋਈ ।
ਜੇ ਕੋ ਉਥੇ ਚੜ੍ਹ ਕਰਿ ਜਾਂਦਾ ਪਹਲੇ ਹਾਰਦਾ ਸੋਈ ।
ਕਹੁ ਜੀ ਦਰਸਨ ਜੇ ਕੋ ਮੁੜੇ ਨ ਮੂਲੇ ਅਕਲ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੋਈ ॥੩੪॥

ਚੜ੍ਹਿਆ ਦੇਵਾ ਵੱਜਿਆ ਮਾਰੂ ਕੁਹਮਕਿ ਲੈ ਕਰਿ ਭਾਰੀ ।
 ਅੱਗੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁੱਲਾਂ ਲੜਦੇ ਦੇਖ ਅਸਾਡੀ ਵਾਰੀ ।
 ਦਾਰੂ ਸੀਸਾ ਬਹੁਤ ਮੰਗਾਹੋ ਕਰਸਾਂ ਵਡੀ ਗੁਬਾਰੀ ।
 ਕਹੁ ਜੀ ਦਰਸਨ ਜੇ ਮੁੜੇ ਨ ਮੂਲੇ ਅਕਲ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਰੀ ॥੩੬॥

ਦੇਵਾ ਲਸ਼ਕਰ ਭਇਆ ਇਕੱਠਾ ਬਾਹਰਿ ਡੇਰੇ ਪਾਏ ।
 ਤੰਬੂ ਤੇ ਸ਼ਦੀਆਨੇ ਜੀ ਕਹੁ ਝੰਡੇ ਖੜਕਾਏ ।
 ਲਾਹਾਨੂਰ ਵਿਚਿ ਗੱਡੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਸੀਸਾ ਗੋਲੀ ਆਏ ।
 ਦਰਸਨ ਲਸ਼ਕਰ ਝੜ ਬਦਲ ਹੋਈ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਾ ਪਾਇਆ ਜਾਏ ॥੩੭॥

ਤੀਨ ਕੋਹ ਤੇ ਪਉਂਦੇ ਡੇਰੇ ਧੂਆਂ ਧਾਰੁ ਦਿਸੀਵੈ ।
 ਮੁਗਲ ਪਠਾਣ ਕੁਰੈਸ਼ੀ ਸਈਅਦ ਹਰ ਦਮ ਰਹਿੰਦੇ ਖੀਵੈ ।
 ਅੱਗੈ ਡਾਇਣ ਚੱਕੁ ਸੁਣੀਂਦਾ ਕਉਣ ਮਰੈ ਕਉਣ ਜੀਵੈ ।
 ਦਰਸਨ ਪਾੜ ਅਵੱਲਾ ਪਾਟਾ ਕਿਉਂਕਰਿ ਕੋਈ ਸੀਵੈ ॥੩੮॥

ਦੇਵੇ ਮੋਰਚੇ ਜਾਇ ਬਣਾਏ ਮਿਲੇ ਜਮਾਤਾਂ ਵਾਲੇ ।
 ਵਾਹਰ ਦੇਵੇ ਸਭ ਬੁਲਾਈ ਕੁਝ ਭਾਈ ਕੁਝ ਸਾਲੇ ।
 ਵਾਹਰ ਮੁਹਰਿ ਲੜੇ ਨ ਮੂਲੇ ਸੋ ਗੀਦੀ ਮੂੰਹ ਕਾਲੇ ।
 ॥੩੯॥

ਤਾ ਬੱਧੋ ਨੇ ਪਰਾ ਘੱਤੇ ਨੇ ਘੋਰਾ ਨੱਸਿ ਨ ਕੋਈ ਜਾਏ ।
 ਤੀਰ ਬੰਦੂਕਾਂ ਲੱਗੀ ਛਹਿਬਰ ਅੰਤ ਨਾ ਪਾਇਆ ਜਾਏ ।
 ਛੁਟਨਿ ਤੋਫਾਂ ਦਾਰੂ ਸੀਸਾ ਸੂਰਜ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵੈ ।
 ਕਹੁ ਜੀ ਦਰਸਨ ਸਿੰਘ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਜਸ ਗਾਵੈ ॥੪੦॥

ਪਹਰ ਅਢਾਈ ਭੇੜਾ ਹੋਇਆ ਸੁਣਿਆ ਸਭ ਲੁਕਾਈ ।
 ਹੁਕਮ ਸੱਚੇ ਸਾਹਿਬੁ ਕਾ ਆਇਆ ਫੌਜ ਨਾ ਜਾਣਾ ਪਾਈ ।
 ਸੁਤੇ ਸਿੰਘ ਜਗਾਏ ਸਤਿਗੁਰ ਹੋਇਆ ਆਪ ਸਹਾਈ ।
 ਕਹੁ ਜੀ ਦਰਸਨ ਸਿੰਘ ਚਉਣੇ ਹੋਏ ਸਭਨਾ ਫਤੇ ਬੁਲਾਈ ॥੪੧॥

੨੬.

ਪਕੜਿ ਭਗਉਤੀ ਚਾਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲਿ ਸਭਾ ਉਠਿ ਹੋਈ ।
ਨਿੱਕੀ ਸੁੱਕੀ ਕੇਤੀ ਮਾਰੀ ਦੇਵਾ ਨਸਿ ਗਇਓਈ ।
ਤੀਨ ਕੋਹ ਤੇ ਕਤਲਾਮੁ ਕਰਿ ਮਾਰੇ ਨਾਲੇ ਲੋਟੀ ਹੋਈ ।
ਕਹੁ ਜੀ ਦਰਸਨ ਪਹੁਤੀ ਖਬਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਹੰਜੂ ਹਾਰ ਪਰੋਈ ॥੪੨॥

ਖਾਨ ਖਨੀਮ ਅਕਾਬਰ ਮਾਰੇ ਦੇਵਾ ਹਥਿ ਨ ਆਇਆ ।
ਨਿੱਕੀ ਸੁੱਕੀ ਕੇਤੀ ਮਾਰੀ ਅੰਤ ਨ ਜਾਈ ਪਾਇਆ ।

ਕਹੁ ਜੀ ਦਰਸਨ ਪਹਿਲੋ ਦਾਰੂ ਸੀਸਾ ਕਬਜ਼ਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਆਇਆ ॥੪੩

ਵਡੇ ਵਡੇ ਅਕਾਬਰ ਮਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਸਭ ਲੁਕਾਈ ।
ਲਾਹਾਨੂਰ ਦੇ ਦੇਖ ਮੁਸੱਦੀ ਸਭਨਾ ਉਂਧੀ ਆਈ ।
ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਦੇ ਹੋਈ ਜਮੀਅਤਿ ਫਿਰਿ ਜਾਇ ਸਡੀ ਲੁਕਾਈ ।
ਦਰਸਨ ਦੇਖ ਮੁਸੱਦੀ ਕੀਏ ਇਕੱਠੇ ਅਰਜ਼ ਹਜ਼ੂਰ ਲਿਖਾਈ ॥੪੪॥

ਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਕਿਤਾਬਤ ਲਿਖੀ ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਦੇ ਤਾਂਈ ।
ਅਕਲ ਤੁਮਾਰੀ ਖੋਈ
ਘਰ ਨਾਨਕ ਕਾ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦੀ ਤਿਸ ਪਰ ਤੇਗ ਉਠਾਈ ।
ਕਹੁ ਜੀ ਦਰਸਨ ਸਦਾ ਹਹਿ ਪੀਰੀ ਮੀਰੀ ਘਰਿ ਨਾਨਕ ਦੇ ਆਈ ॥੪੫

ਵਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੀ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋਈ ॥

ਵਾਹਗੁਰੂ ਵਾਹਗੁਰੂ ਵਾਹਗੁਰੂ ਕੀ ਫਤੇ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਪਣਾ ਜਨਮ
ਸਵਾਰਣਾ । ਭੁੱਲੇ ਚੁੱਕੇ ਬਖਸ਼ ਲੈਣਾ । ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਗੁਰੂ ਜੀ ॥

ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਪੁਰਾਤਨ ਪੋਥੀ ਤੋਂ ਪਟਿਆਲੇ ਮਿਤੀ ੩੦ ਚੇਤ,
੨੦੦੬ ਬਿਕਰਮੀ ਅਨੁਸਾਰ ੧੨ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੫੦ ਈਸਵੀ,
ਦਿਨ ਬੁਧਵਾਰ ।

ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ

ਅੰਤਕਾ ਨੰਬਰ ੧

ਸ਼ਬਦਾਰਥ

ਉ

ਉਚੇਰੀ-ਉੱਚੀ, ਨਦਰ-ਉਚੇਰੀ,
ਉੱਚੀ ਨਜ਼ਰ। ਮਗਰੂਰੇ ਯਾ
ਹੈਂਕੜ-ਬਾਜ਼ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਉਚੇਰੀ
ਨਜ਼ਰ ਚਾੜ੍ਹੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਭੀ
ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਉਲਾਮੇ-ਉਲਾਂਭੇ, ਤਾਹਨੇ।

ਉੱਧੀ ਆਈ-ਗਰਦਨ ਝੁਕ ਗਈ,
ਧੌਣ ਨੀਵੀਂ ਹੋ ਗਈ। ਉੱਧੀ
ਪਾਉਣਾ-ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਨਾ
ਕਰਨਾ, ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋਣਾ।

ਅ

ਅਸਲਮ ਖਾਨ-ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਦਾ
ਨਾਇਬ ਨਾਜ਼ਮ ਯਾ ਸੂਬੇਦਾਰ।
ਅਹਿਦੀ-ਸਰਕਾਰੀ ਹੁਕਮ ਦੀ
ਪਾਲਣਾ ਲਈ ਭੇਜੇ ਸਵਾਰ।

ਅਕਾਬਰ-ਵੱਡੇ, ਮੁਰੈਲ, ਚੌਧਰੀ,
ਆਗੂ, ਸਰਦਾਰ, ਜਥੇਦਾਰ।

ਅਦਾਵਤ-ਦੁਸ਼ਮਨੀ, ਵੈਰ, ਅਦੌਤ।
ਅਬਨਾਸੀ-ਨਾਸ-ਰਹਿਤ, ਅਟਲ,
ਸਦੀਵੀ।

ਅੱਬਲ-ਅੱਵਲ, ਪਹਿਲੋਂ, ਪਹਿਲਾਂ।
ਅਮਲਾ ਫੈਲਾ-ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ,
ਛੋਟੇ ਕਰਮਚਾਰੀ।

ਅਮੀਨ-ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ,

ਮਾਮਲਾ ਉਗਰਾਹੁਣ ਵਾਲਾ
ਅਫਸਰ।

ਅਰਾਬਾ-ਰਾਬਾ, ਬੰਦੂਕ ਦੀਆਂ
ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਵਾੜ
ਯਾ ਵਾਰ।

ਅਲੈਂਦਾ-ਅਲਾਉਂਦਾ, ਬੋਲਦਾ।

ਅਵੱਲੇ-ਉਲਟੇ ਵਲ ਦੇ, ਉਲਟੇ,
ਪੁੱਠੇ, ਭੈੜੇ, ਮੰਦੇ।

ਅੰਬਰ-ਆਸਮਾਨ, ਆਕਾਸ਼।

ਸ

ਸਉਗੰਦ-ਸੌਂਹ, ਕਸਮ, ਸ਼ਪਥ।
ਸੱਚਾ ਸਾਹਿਬ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ,

ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ।

ਸ਼ਦੀਆਨੇ-ਸ਼ਾਦਿਆਨੇ, ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਣ
ਵਾਲੇ ਬਾਜੇ।

ਸਾਕਤ-ਸਖਤੀ, ਜੋਰ, ਡਾਢ,
ਟਾਕਰਾ।

ਸਾਜ਼ੀ-ਬਣਾਈ, ਘੜੀ।

ਸਿੱਦਿਤ-ਜ਼ਿਆਦਤੀ, ਤੇਜ਼ੀ,
ਤਲਖੀ, ਫਸਾਦ, ਝਗੜਾ।

ਸਿੱਧ-ਸਿੱਧੀ ਵਾਲਾ ਜੋਗੀ, ਸੰਤ।

ਸੀਸਾ-ਸਿੱਕਾ (ਬਾਰੂਦ ਵਾਲਾ)।

ਸੈ-ਸੌ, ਸੈਂਕੜੇ।

ਸੈਨਾ-ਫੌਜ।

ਸੰਨਿਆਸੀ-ਸੰਨਿਆਸ-ਧਾਰੀ

ਸਾਧੂ।

ਹਗਾਮਾ-ਹੰਗਾਮਾ, ਝਗੜਾ,
 ਲੜਾਈ, ਝੇੜਾ, ਰੌਲਾ, ਖੱਪ ।
 ਹਮਾਇਤ-ਮਦਦ, ਸਹਾਇਤਾ,
 ਸਫਾਰਸ਼ ।
 ਕਤਰੂ-ਕਤਰੇ ਹੋਏ, ਮੋਨੇ, ਕੇਸ-ਹੀਨ,
 ਛੱਤਿਆਂ ਵਾਲੇ, ਪਟਿਆਂ ਵਾਲੇ ।
 ਕਦੀਮ-ਪੁਰਾਣਾ ।
 ਕਲਾਮਾ ਖਾਵੇ-(ਰਬ ਦੇ) ਕਲਾਮ
 (ਕੁਰਾਨ) ਦੀ ਕਸਮ ਖਾਵੇ ।
 ਕਾਗਲ-ਕਾਗਜ਼ ।
 ਕਾਰਨ-ਢੰਗ, ਵਿਉਂਤ, ਤਰੀਕਾ,
 ਫੰਦਾ, ਘਾੜਤ, ਬਣੌਤ ।
 ਕਾਲ-ਸਮਾ, ਵੇਲਾ, ਵਖਤ, ਮੌਤ,
 ਅੰਤ ।
 ਕਾਵਸ-ਮੁਸੀਬਤ, ਕਲ੍ਹਾ, ਮੁਸ਼ਕਲ,
 ਢੂੰਡ, ਤਲਾਸ਼, ਟੋਲ ਦੀ ਔਖ ।
 ਕਿਤਾਬਤ-ਚਿੱਠੀ, ਲਿਖਤ ।
 ਕੁਹਮਕਿ-ਕੁਮਕ, ਸਹਾਇਕ ਫੌਜ ।
 ਕੋਤੀ-ਕਿਤਨੀ ਹੀ, ਕਿੰਨੀ ਹੀ,
 ਬੇਅੰਤ, ਬੇਓੜਕ, ਬੇਸੁਮਾਰ,
 ਅਣ-ਗਿਣਤ ।
 ਕੁੰਟ-ਕੁੰਟ, ਦਿਸ਼ਾ ਤਰਫ, ਪਾਸਾ ।
 ਕੋਟ-ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਚੌਹੀਂ
 ਕੂਟੀ ਖਿੱਚੀ ਹੋਈ ਕੰਧ ਯਾ
 ਵਲਗਣ, ਕਿਲਾ ।
 ਖਨੀਮ-ਗਨੀਮ, ਵੈਰੀ, ਦੁਸ਼ਮਨ,
 ਲੁਟੇਰਾ, ਡਾਕੂ ।
 ਖਲਕ-ਲੁਕਾਈ, ਬੰਦੇ, ਦੁਨੀਆਂ ।
 ਖਾਰੀ ਟੋਕਰੀ, ਬਾਂਸ ਜਾਂ ਖਜ਼ੂਰ ਦੇ

ਪੱਤਿਆਂ ਜਾਂ ਕਾਨਿਆਂ ਦੀ
 ਟੋਕਰੀ ।
 ਖੋਏ-ਗੁਆਚੇ, ਅਕਲ ਦੇ ਖੋਏ,
 ਮੂਰਖ ।
 ਖੰਡੀਅਨ-ਖੰਡਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਖੰਡੇ
 (ਮਿਟੇ, ਕੱਟੇ) ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।
 ਗਾਲਾ-ਗਲਾ, ਚੱਕੀ ਵਿਚ ਦਲਣ
 ਯਾ ਪੀਹਣ ਲਈ ਜੋ ਲੱਪ
 ਦਾਣਿਆਂ ਦੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
 ਪੱਠਿਆਂ ਦਾ ਰੁੱਗ, ਜੋ ਕੁਤਰਨ
 ਵਾਸਤੇ ਟੋਕੇ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ ਵਿਚ
 ਰੱਖੀ ਦਾ ਹੈ ।
 ਗੋਸ਼ਾ-ਕਿਨਾਰਾ, ਨੁੱਕਰ, ਖੂੰਜਾ,
 ਇਕ ਪਾਸਾ, ਲੁਕਣ ਦੀ ਥਾਂ ।
 ਚਉਰਾਸੀ-ਚੌਰਾਸੀ ਲਖ ਜੂਨ ।
 ਦੇਖੋ 'ਜੱਮਣ-ਮਰਨ' ।
 ਚਸਮ ਨਿਵਾਈ-ਚਸਮ-ਨੁਮਾਈ,
 ਅੱਖ ਵਖਾਉਣੀ, ਡਾਂਟਣਾ,
 ਤਾੜਨਾ ਕਰਨੀ, ਧਮਕਾਉਣਾ ।
 ਫਾਰਸੀ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ
 ਇਸਨੂੰ 'ਚੁਸਮਨਿਆਈ' ਭੀ
 ਆਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।
 ਚੱਕ ਗੁਰੂ ਕਾ-ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
 ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਨਾਮ, ਇਸਨੂੰ
 ਚੱਕ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਭੀ ਆਖਦੇ
 ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ
 ਰਾਮਦਾਸ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਨੀਂਹ
 ਰੱਖੀ ਸੀ ।
 ਚਾਕਰ-ਨੌਕਰ, ਸੇਵਕ, ਹੁਕਮੀ

ਬੰਦਾ, ਕਾਮਾ ।
ਚਿਹਰੇ ਲੈਣਾ—ਫੌਜੀ ਨੌਕਰ ਭਰਤੀ
ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਚਿਨ੍ਹ
ਚਕਰ ਦੇਖਣੇ ਤੇ ਲਿਖਣੇ ।

ਜਮ-ਮੌਤ ਦਾ ਫਰਿਸ਼ਤਾ,
ਧਰਮਰਾਜ ।
ਜਮਾਤੀ—ਜਮੀਅਤ ਵਾਲੇ, ਜਥੇਦਾਰ,
ਜਮਾਦਾਰ, ਜਮਾਅਤਦਾਰ ।

ਜੋਗੀ—ਗੌਰਖਨਾਥ ਦੇ ਮਤ ਦਾ
ਚੇਲਾ, ਯੋਗੀ, ਯੋਗ-ਭੇਖ ਦਾ
ਧਾਰਨੀ, ਯੋਗਾ ਭਿਆਸ
ਕਰਨ ਵਾਲਾ ।

ਜੰਗਮ—ਸ਼ੈਵ ਮੱਤ ਦਾ ਫਿਰਕਾ ਜੋ
ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਾਖ ਹੈ, ਤੁਰਦੇ
ਫਿਰਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ, ਜੋ ਇਕ
ਥਾਂ ਨਾ ਟਿਕੇ । ਇਹ ਸਿਰ
ਪਰ ਸੱਪ ਦੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਰੱਸੀ
ਤੇ ਧਾਤ ਦਾ ਚੰਦ, ਮੋਰ ਦੇ
ਖੰਭਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾ ਕੇ ਪਹਿਨਦੇ
ਹਨ ।

ਜੰਗਾ ਖਾਨੀ—ਖਾਨਾ-ਜੰਗੀ, ਘਰ
ਵਿਚ ਲੜਾਈ, ਆਪਸ ਵਿਚ
ਦੰਗਾ, ਫਸਾਦ, ਕਲਹ ।

ਜੰਮਣ-ਮਰਨ—ਆਵਾ-ਗੌਣ, ਜੂਨਾਂ
ਵਿਚ ਪੈਣ ਦਾ ਗੌੜ,
Transmigration of soul.
ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਸਾਰੀ
ਜੂਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਚੌਰਾਸੀ
ਲੱਖ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ 'ਚੌਰਾਸੀ'

ਭੀ ਆਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।
ਛੈਹਿਬਰ—ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ
ਬੱਦਲ, ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਝੜੀ,
ਲਗਾਤਾਰ ਵਰਖਾ ।

ਛੇੜ—ਲੜਾਈ ਲਈ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ
ਦੇ ਗਰੋਹ ਜਾ ਦਸਤੇ । ਡੰਗਰਾਂ
ਦੇ ਵੱਗ ਦਾ ਪਾਲੀ, ਛੇੜੀ,
ਛੇੜੂ, ਛੇੜਖਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ,
ਲੜਾਕਾ ।

ਭਾਇਣ—ਭਾਕਣੀ, ਚੁੜੇਲ, ਭੂਤਨੀ,
ਖਾ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ।

ਤਕੱਬਰ—ਗਰੂਰ, ਮਗਰੂਰੀ, ਹੈਂਕੜ-
ਬਾਜ਼ੀ, ਆਕੜ, ਧੱਕੜ-ਸ਼ਾਹੀ ।
ਤਕੀਆ—ਆਸਰਾ, ਸਰਾਣਾ, ਓਟ,
ਟਿਕਾਣਾ, ਅੱਡਾ, ਸਾਧਾਂ ਫਕੀਰਾਂ
ਦਾ ਡੇਰਾ ।

ਤਰਕਾਰੀ—ਸਬਜ਼ੀ-ਭਾਜੀ ।

ਤਾਣ—ਜ਼ੋਰ, ਤਾਕਤ ।

ਤਾਮਸ—ਤਮੋਗੁਣ ਵਾਲਾ, ਕਰੋਧ,
ਅੰਨ੍ਹੇਰਾ ।

ਦੁਰਾਮਤਿ—ਦਰਾਮਦ, ਦਾਖਲ,
ਪਹੁੰਚ, ਆਓ-ਭਗਤ ।

ਧੜੀਆ—ਵਪਾਰੀ, ਤੋਲਾ, ਜੋ ਧੜਾਂ
ਜਾ ਦਾਣੇ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਦਾ ਵਿਹਾਰ
ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ, ਧੜੀਆਂ (ਦਹਿ-
ਸੇਰੀਆਂ, ਦਸੇਰੀਆਂ) ਤੋਲਣ
ਵਾਲਾ, ਧੜਵਈ, ਹਟਵਾਣੀਆ ।

ਨਦਰ-ਉਚੇਰੀ—ਉੱਚੀ ਨਜ਼ਰ,
ਹਉਮੈ, ਹੈਂਕੜ ਜਾ ਗਰੂਰ

੩੦.

ਭਰੀ ਅੱਖ ।

ਨਦਰ ਨ ਆਵਸ ਕੋਈ-ਨਜ਼ਰ
ਹੇਠਾਂ ਕੋਈ ਜਰਦਾ ਨਹੀਂ,
ਸਾਰੇ ਨੀਵੇਂ ਹੀ ਭਾਸਦੇ ਹਨ,
ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ
ਸਮਝਦੇ ਹਨ ।

ਨਿਸਾ-ਤਸੱਲੀ, ਸੰਤੋਖ, ਹੌਂਸਲਾ,
ਦਲੇਰੀ ।

ਪੱਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ
ਦਾ ਇਕ ਉਘਾ ਕਸਬਾ ਜੋ
ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੈਬਤ
ਪੁਰ ਪੱਟੀ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ ।

ਪਰਵਾਨਾ-ਰੁੱਕਾ, ਹੁਕਮ, ਚਿੱਠੀ ।
ਪਰਾ-ਪਰਹਾ, ਪਰਾ, ਸਫ, ਕਤਾਰ,
ਲੜਾਈ ਲਈ ਫੌਜ ਦੀਆਂ
ਕਤਾਰਾਂ ।

ਪੀਰੀ-ਪੀਰ ਦਾ ਕੰਮ ਗੁਰਿਆਈ ।
ਪੰਜ-ਮਜਬੀ-ਅਨੇਕ ਧਰਮੀ, ਬਹੁ-
ਜਾਤੀਏ, ਭਾਵ ਪੰਜ ਪੀਰੀਏ,
ਸਰਵਰੀਏ ।

ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ-ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਮੁਅੱ-
ਜ਼ਮ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਦੂਸਰਾ
ਪੁਤਰ ਜੋ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਾਈ
ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਮੁਹੰਮਦ ਸੁਲਤਾਨ
ਦੇ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ
ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਤਖ਼ਤ
ਤੇ ਬੈਠਾ । ਜਨਮ, ਅਕਤੂਬਰ
੧੬੪੩ ਈ.; ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ,
੨੨ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੭੦੭ ਈ.,

ਮੌਤ, ਲਾਹੌਰ, ੧੭ ਫਰਵਰੀ
੧੭੧੨ ਈ: ।

ਬਾਜ਼ੀ-ਖੇਲ ।

ਬਾਦ-ਹਵਾਈ-ਬਦ-ਹਵਾਸੀ, ਬੂਠ,
ਬਕਵਾਸ, ਕੂੜ, ਅਸੱਤ ।

ਬਿਦਿਤ-ਬਿਦਅਤ, ਧਰਮ ਵਿਰੁਧ
ਨਵੀਂ ਗੱਲ, ਬੁਰਿਆਈ, ਦੋਸ਼,
ਆਪਦ, ਬਿਪਤਾ ।

ਬੇਹੋ-ਬਾਏਂ, ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ।

ਬੈਰਾਗੀ-ਵੈਸ਼ਨੂ-ਮਤੀ, ਰਾਮਾਨੰਦੀ
ਸਾਧੂਆਂ ਦਾ ਇਕ ਫਿਰਕਾ,
ਵੈਰਾਗ ਵਾਲਾ ।

ਬੋਲ ਗਵਾਇਆ-ਮੰਦਾ ਬੋਲ ਕੇ
ਵਿਗਾੜ ਪਾਇਆ ।

ਬੰਦੀ-ਬੰਦਸ਼, ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਜਿਹਲ
ਵਿਚ, ਕੈਦੀ ।

ਭਗਉਤੀ-ਭਗੌਤੀ, ਕਿਰਪਾਨ,
ਤਲਵਾਰ, ਸ੍ਰੀ-ਸਾਹਿਬ ।

ਭਾਈ-ਮਜ਼ਬ-ਹਮ ਮਜ਼ਹਬ, ਗੁਰ-
ਭਾਈ, ਧਰਮ-ਭਰਾ, ਇੱਕੋ
ਧਰਮ ਵਾਲੇ ।

ਭੇੜਾ-ਭੇੜ, ਟਾਕਰਾ, ਜੰਗ, ਲੜਾਈ।

ਮਾਰੂ-ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵਾਲਾ
ਧੌਂਸਾ, ਲੜਾਈ ਜਾ ਮੌਤ ਸਮੇਂ
ਦਾ ਰਾਗ ।

ਮਸਲਤ-ਮਸਲਹਤ, ਨੇਕ ਸਲਾਹ,
ਚੰਗੀ ਵਿਉਂਤ ।

ਮਦੀ-ਸ਼ਰਾਬੀ, ਮਤਵਾਲਾ, ਮੁਦੱਈ,
ਦਾਵਾ ਜਾ ਝਗੜਾ ਕਰਨਵਾਲਾ।

ਮੁਸੱਦੀ-ਮੁਤਸੱਦੀ, ਮੁਨਸ਼ੀ, ਦਫ਼-
 ਤਰੀ ਬਾਬੂ, ਕਲਰਕ ।
 ਮੀਰੀ-ਅਮੀਰੀ, ਸ਼ਰਦਾਰੀ, ਹਕੂ-
 ਮਤ, ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ।
 ਮੋਨੇ-ਮੁੰਨੇ ਹੋਏ, ਘੋਨ-ਮੋਨ, ਸਿਰ-
 ਮੁੰਨੇ, ਕੇਸ-ਹੀਨ ।
 ਮੋਰਚੇ-ਮੂਰਚਾਲ, ਕੀੜੀ ਦੀ ਚਾਲੇ
 ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਸਰ-
 ਕਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮਰੜੇ ਯਾ
 ਓਲ੍ਹੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕ ਕੇ
 ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਵੈਰੀ ਦਾ ਵਾਰ
 ਰੋਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਯਾ ਵੈਰੀ ਪਰ
 ਵਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾ ਉਡੀ-
 ਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ
 ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹੋ
 ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਹੁੰਦੇ
 ਹਨ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਪੱਟੀਆਂ
 ਹੋਈਆਂ ਖਾਈਆਂ, ਟੋਏ ।
 ਮੰਜਬ-ਮਜ਼ਹਬ, ਧਰਮ, ਪੰਥ ।
 ਰੱਤਿ-ਖੂਨ, ਲਹੂ ।
 ਰਾਬਾ-ਬੰਦੂਕ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ
 ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਕੀਤੀ ਵਰਖਾ,
 ਦੇਖੋ 'ਅਰਾਬਾ' ।

ਲਾਹਾਨੂਰ-ਲਾਹਨੂਰ, ਲਾਹਨੂਰ,
 ਲਾਹੌਰ ।

ਲੋਈ ਮੂੰਹ ਥੋਂ ਲੱਥੀ-ਨੰਗੇ ਮੂੰਹ,
 ਪੜਦਾ ਲਹਿ ਗਿਆ, ਸ਼ਰਮ-
 ਹਯਾ ਉਡ ਗਈ ।

ਵਕੀਲ-ਨੁਮਾਇੰਦਾ, ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ
 ਕਿਸੇ ਫਰੀਕ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ
 ਵਾਲਾ, ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ,
 ਮੁਖਤਾਰ, Agent, represen-
 tative, Pleader.

ਵਾਹਰ-ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਚੋਰਾਂ ਧਾੜ-
 ਵੀਆਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ
 ਜੋਧਿਆਂ ਦੀ ਜਮਾਤ ।

ਵੈਸਾਖੀ-ਬਸਾਖ ਦੀ ਪਹਿਲੀ
 ਤਾਰੀਖ, ਸੂਰਜੀ ਸੰਮਤ ਦਾ
 ਪਹਿਲਾ ਦਿਨ । ਇਸ ਦਿਨ
 ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਆਨੰਦਪੁਰ
 ਸਾਹਿਬ, ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ
 (ਸਾਬੋਕੀ ਤਲਵੰਡੀ) ਆਦਿ
 ਥਾਈਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਖਾਸ
 ਉੱਘਾ ਗੁਰ-ਪੁਰਬ(ਜੋੜ-ਮੇਲਾ)
 ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਆਪ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਫਰਜ਼

‘ਇਤਿਹਾਸ’ ਕੌਮ ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜਿਉਂਦੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਪਾਸੇ ਭੀ ਜਾਦੇ ਧਿਆਨ ਦੇਂਦੀਆਂ ਅਰੁ ਧਨੁ ਖਰਚਦੀਆਂ ਹਨ । ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਜਿਤਨਾ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤੇ ਫਖਰ ਯੋਗ ਹੈ, ਉਤਨਾਂ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਅਧੂਰਾ, ਖਿੰਡਿਆ-ਪੁੰਡਿਆ ਤੇ ਉਲਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਦੁਸ਼ਮਨ ਤੇ ਹਾਕਮ ਕੌਮਾਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਮਤਲਬ ਲਈ ਸਾਡੀ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਭੀ ਵਿਗਾੜਿਆ ਹੈ । ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸੁੱਧ ਤੇ ਸੁਲਝੀ ਹੋਈ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਬੜੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੇ ਸਰਦੀ ਪੁਜਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਹੈ । ਇਹੋ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ‘ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ’ ਕਾਇਮ ਹੋਈ ਹੈ । ਸੋ ਇਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਮਰੱਥ ਬਨਾਣ ਲਈ ਆਪ ਪੱਕੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣੋ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਓ ! ਚੰਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ੧੦) ਹੈ।

(ਸਕੱਤ੍ਰ)

ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ

ਵਲੋਂ

ਛਪੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ

੧-ਮਾਖੜਿ ਤ੍ਵਾਰੀਖ ਸਿੱਖਾਂ (ਫਾਰਸੀ)	ਭੇਟਾ ੧।।।)
੨-ਔਰਾਕਿ ਪ੍ਰੀਸ਼ਾਨ-ਤ੍ਵਾਰੀਖਿ ਪੰਜਾਬ (ਫਾਰਸੀ)	... ।।।)
੩-ਮੁਖਤਿਸਰ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਜੰਤ੍ਰੀ (ਉਰਦੂ)	... ੧ =)
੪-ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਾਦਗਾਰਾਂ (ਪੰਜਾਬੀ)	- ।।।)
੫-ਗੁਰਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ (ਪੁਰਾਤਨ ਲਿਖਤੀ-ਗੁਰਮੁਖੀ)	
੬-ਸ਼ਾਹਨਾਮਾ ਇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਫਾਰਸੀ)	} ਭੇਟਾ ੨)
ਕ੍ਰਿਤ-ਅਹਮਦ ਯਾਰ, 'ਮੋਲਵੀ'	

ਛੇਤੀ ਛਪ ਰਹੀ ਹੈ

੧-ਤਾਰੀਖਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਉਰਦੂ)
(ਸੰਮਤ ੧੮੩੬ ਤੋਂ ੧੯੨੬ ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ) }

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਹਾਲ ਨੰ: ੪-
ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਨਿਵਾਸ }

ਸਕੱਤਰ

ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ

B-1508

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਿੰਡਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ (ਰਾਮਸਰ ਰੋਡ) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਸਕੱਤਰ ਸ਼: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਛਪੀ ਤੇ ਸਕੱਤਰ ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ॥
